

Verslag Atelier Groningse Waddenkust

Werken met Waterlandschappen

7 November 2023, Hornhuizen (tweede atelier)

Waterschap NOORDERZIJLVEST

Colofon

**Ontwerpatelier Werken met Waterlandschappen Groningen
Hornhuizen 7 November 2023
Verslag Wageningen, versie 26 januari 2024**

Auteurs en Organisatoren

Jeroen Veraart (Wageningen Environmental Research, facilitator)
Brenda Walles (HZ University of applied sciences, eindredactie verslag)
Noortje Pellens (Wageningen Environmental Research, facilitator, verslag)
Chiu Cheng (HZ University of applied sciences, verslag)
Martine van Moûrik (Wageningen Environmental Research, facilitator)
Bianca de Vlieger (Wageningen Environmental Research, facilitator)
Gert Noordhoff (Provincie Groningen, gastheer)
Jan-Willem Nieuwenhuis (Waterschap Noorderzijlvest, gastheer)

Fotografie

Kernteamleden

Vormgeving

Martine van Moûrik (Wageningen Environmental Research)

Beeldmateriaal

Kernteamleden en andere atelier deelnemers

Aanspreekpunt Werken met Waterlandschappen:

Jeroen Veraart - jeroen.veraart@wur.nl

Het TKI-project Werken met Waterlandschappen is te volgen op
www.waterlandschappen.nl

Inhoudsopgave

1. Introductie	4
1.1 <i>Algemene introductie Werken met waterlandschappen</i>	4
1.2 <i>Terugblik op het vorige atelier</i>	6
1.3 <i>Beeldende kunst als inspiratie</i>	7
1.4 <i>Waar gaat de inspiratie landen?</i>	9
1.5 <i>Intermezzo: De visie voor de kust van de burens</i>	10
2. Uitwerken Maatschappelijke waardemodellen de Groningse kust	12
2.1 Introductie	12
2.2 Waardemodellen met zoet water	13
2.2.1 <i>Waterbuffer 'Het Lage Midden'</i>	14
2.2.2 <i>De Zoethouder</i>	18
2.3 Waardemodellen met waterveiligheid en (nieuwe) landbouw	22
2.3.1 <i>In de kleischil</i>	22
2.3.2 <i>Van Land naar Zee</i>	28
2.4 Waardemodellen met waterveiligheid, natuur en landbouw	31
2.4.1 <i>Brede kustlandschap met zee en Wisselpolders langs de Eems</i>	31
2.5 Waardemodellen met kansen voor beleving, recreatie en cultuur	37
2.5.1 <i>Masterplan Waterlandschap Waddenkust</i>	37
2.5.2 <i>Duurzame Waddeneconomie</i>	41
2.5.3 <i>Wad 'n Wereld</i>	44
3. Vervolg en reflectie	46
4. Deelnemers	47

1. Introductie

In november 2023 is het tweede ontwerpatelier georganiseerd voor de Groningse kust voor het project Werken met Waterlandschappen, te Hornhuizen. Dit was het 4e ontwerpatelier van Werken met Waterlandschappen. Hierbij waren 23 deelnemers aanwezig waarvan de helft tevens het eerste Groningse ontwerpatelier hadden bijgewoond ([Verslag Atelier Groningen 2022](#)). Er waren bijdragen van een divers palet aan deelnemers die betrokken zijn bij het nadenken over de toekomst van de Groninger kust langs de Waddenzee en de Eems-Dollard variërend van de Waddenvereniging, onderzoekers (HZ en WUR) tot aan een pootaardappelbedrijf en Rijkswaterstaat. Namens waterschap Noorderzijlvest en de provincie Groningen traden Jan-Willem Nieuwenhuis en Gert Noordhoff op als gastheer. Bianca de Vlieger (WEnR), Martine van Moûrik (WEnR) en Jeroen Veraart (WEnR) faciliteerden het dagprogramma.

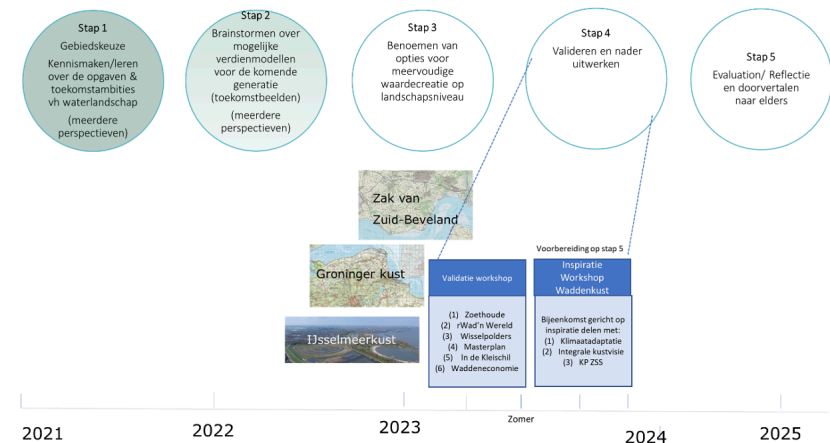

Sfeerimpressie introductie door Gert en Jan-Willem

1.1 Algemene introductie

De doelen van Werken met Waterlandschappen zijn (a) het realiseren van een project overstijgende leeromgeving gecombineerd met onderzoek dat aansluit bij actuele inrichtingstrajecten in de land-water-overgangszones in zoete wateren en estuaria, en (b) het verkennen van nieuwe (maatschappelijke) verdienmodellen voor (natuur)inrichtingstrajecten in land-waterovergangszones, passend bij de maatschappelijke opgaven: recreatie, aanleg en omliggend ruimtegebruik (m.n. landbouw en energie). De ontwerpessies richten zich op het tweede projectdoel.

Binnen het project Werken met Waterlandschappen zijn 3 living labs (Noord-Hollandse IJsselmeerkust (Koopmanspolder), Groningse Waddenkust en de Zak van Zuid-Beveland, Zeeland bestudeerd en verder uitgewerkt. Qua tijdlijn zitten we nu in stap 4 (zie figuur hieronder). Er hebben drie ontwerpateliers (2 in Zeeland, 1 in Groningen) en drie bootcamps (Online, Rotterdam, Driebergen-Zeist) plaatsgevonden. Het doel van dit ontwerpatelier in Groningen is om de toekomst van de

Globaal tijdspad van het project Werken met Waterlandschappen.

kustzone langs de Wadden en Eems-Dollard als waterlandschap te bestuderen en daarbij de relatie te leggen tussen binnendijkse- en buitendijkse gronden in het licht van de opgaven van de toekomst zoals klimaatverandering, zeespiegelstijging en de transitie van de landbouw. Het vorige ontwerpatelier in Groningen richtte zich op afbakening en gebiedskeuze. Middels brainstormen zijn meer dan 60 ideeën opgehaald. Van deze ideeën zijn 9 clusters gemaakt, welke nadere uitwerking behoeven. Ieder cluster is te zien als een Maatschappelijk Verdienmodel (MVM). Deze clusters brengen verschillende uitdagingen met zich mee: combineren van opgaven, binnendijs of buitendijs? Hoe realiseer je het gewenste landschap voor de volgende generatie Groningers?

Dit tweede ontwerpatelier is georganiseerd om deze ideeën nader uit te werken, te toetsen en elkaar verder te inspireren. In die zin worden ideeën die onrealistisch of onhaalbaar zijn aangepast of weggestreept.

Daarnaast wordt de toekomstige inrichtingsopties van de kustzone langs de Groningse Waddenkust en Eems-Dollard als waterlandschap verder verkend en de eerder benoemde maatschappelijke verdienmodellen voor verschillende gebruiksfuncties verdiept. Daarbij wordt rekening gehouden met uitdagingen zoals verbindingen tussen binnen- en buitendijkse gebieden en klimaatopgaves. De laatste stap is vooruitkijken en vanuit de toekomst terug redeneren (backcasting) om vast te kunnen stellen wat je vandaag kan starten om het verdienmodel in de toekomst te realiseren. Met de resultaten van vandaag gaat het kernteam verder met o.a. de ontwikkeling van een tijdlijn. Niet alles kan in willekeurige volgorde worden uitgevoerd, daar moet over nagedacht worden.

Overzicht plangebied; de Groninger kust

1.2 Terugblik op het vorige atelier

Hoe gaan we de maatschappelijke verdienmodellen aanscherpen?

Jeroen Veraart stelde de volgende vraag: *Hoe creëer je waarde met een waterlandschap?* Welke maatschappelijke verdienmodellen kun je daarvoor gebruiken en kun je meervoudige waarde creëren? Hoe zorg je ervoor dat het voldoet aan de randvoorwaarden die de nieuwe generatie gaat stellen en dat er draagvlak voor is. Welke termijnen zijn van belang. De vijf onderstaande aspecten van een maatschappelijk verdienmodel zijn van belang om "goed" in kaart te brengen, dit werkte hij uit met als fictief voorbeeld 'het dubbele dijk concept':

- **De uitdaging:** Waterveiligheid met landgebruik combineren tussen primaire en secundaire kering (dubbele dijken)
- **De waarde propositie:** meerwaarde t.o.v. een enkele dijk, meer meerwaarde t.o.v. de huidige situatie
- **Waardeketen:** Aanleg van een dubbele dijk – Beheer van dijken en tussenliggend land – Gebruik van de dijken en het tussenliggend land (b.v. aquacultuur, landbouw, natuur)
- **Verdienmodel(len):** (nieuwe vorm van?) voedselproductie en/of natuur
- **Randvoorwaarden:** Draagvlak, Klimaatbestendig

Samen met Martine van Moûrik blikken we terug op de resultaten van het vorige atelier, in Groningen. In het eerste Groningse ontwerpatelier werden nieuwe Maatschappelijke Verdien Modellen (MVM) voor inrichtingstrajecten in de land-water overgangzone verkend in groepjes. De discussie bestond uit 5 onderdelen.

- 1e sessie: verkenning van dromen
- 2e sessie: brainstorm (ruim 60 ideeën)
- 3e sessie: rangschikken en discussie
- 4e sessie: syntheses in MVM's
- 5e sessie: uitwerking van de MVM/s in cases

Dit leverde verschillende mogelijke maatschappelijke verdienmodellen in clusters van ideeën op. Omdat we dit werk in groepjes deden

waarin de deelnemers best al een gedeeld beeld hadden over de problematiek laten de MVM's op verschillende punten veel gelijkenis zien. In veel groepjes is bijvoorbeeld nagedacht over hoe om te gaan met de toekomstige zoetwatervoorziening in de kustzone. Overlap in de MVM's is niet erg, dit is ook een uiting van eensgezind beeld over mogelijke verdienmodellen en dat geeft perspectief voor een concreet plan op de schaal van de gehele Groningse Kust.

1.3 Beeldende kunst als inspiratie

Kunst kan helpen om abstracte verhalen visueel en begrijpelijk te maken voor een breder publiek. Beeldend kunstenaar [Trudy Oosterhuis](#) nam de deelnemers mee in haar kijk als kunstenaar op de transformatie van landbouw. Trudy heeft passie voor ontwikkelingen in het landschap en de landbouw. Naast kunstenaar is Trudy ook een boerendochter van een pootaardappelboer. Daardoor is Trudy zeer bekend met zowel (1) de potentie van kunst om innovatieve ideeën in beeld te brengen als (2) de uitdagingen en wensen van de landbouwsector. Kunst kan dienen als brug tussen verschillende belanghebbenden. Het kan een middel zijn om de intrinsieke waarden van een gebied te benadrukken die meer inhouden dan puur economische overwegingen. Kunst heeft geen functie behalve zichzelf zijn en inspireren. Dit maakt het interessant om mee te werken aan dit project voor Trudy: kunst werkt niet met regels en kan daardoor buiten de gebaande paden gaan, die wij wellicht onbewust telkens kiezen in ontwerpeliërs.

"Kunst heeft de kracht om complexe vraagstukken/concepten en ideeën op een toegankelijke manier te communiceren"

De Gouden Aardappel, trofee Aardappelfeest Hornhuizen.

Kunstenares Trudy gaf ieder een blokje Waddenkley mee naar huis.

Middels kunst kun je bovendien participatie uitlokken van het bredere publiek. Participatieve kunstprojecten kunnen de bewoners in staat stellen om actief deel te nemen aan creatie, maar belangrijker nog is dat het kan dienen als onderwerp voor dialoog en discussie. Als voorbeeld noemde Trudy het aardappelfeest van Hornhuizen en de daaraan gekoppelde tentoonstelling van de meest bijzonder gevormde aardappels. Dit zorgde voor gesprekken tussen allerlei mensen over het gebied.

Kunst kan tevens ingezet worden als bewustmaker van complexe uitdagingen, zoals klimaatverandering en waterkwaliteit. Kunst kan ook een tegenbeweging zijn voor massaconsumptie. Land Art is kunstvorm die een brug vormt tussen functionaliteit en schoonheid van het landschap.

Een aantal kunstvormen wordt besproken zoals Land art en [Sense of Place](#). Sinds 2000 komen ecologie, waterberging en land art steeds meer samen. Land art is een manier om de schoonheid en functionaliteit van een landschap te laten zien. De gedachte achter Land art is grootschalige beeldende kunst in de open ruimte die past in het landschap met als doel het gebied op een andere manier te laten ervaren. Het landschap als canvas. Land art kan een kans zijn voor landbouw en het gebied. *Sense of Place* is een culturele ontwikkelingsorganisatie. Ze nemen bewoners mee in de unieke kwaliteit van een gebied door dit uit te vergroten en zichtbaar te maken. Ze verbinden mensen met een plek, materialen, landschap, ecologie en natuur. Een voorbeeld hiervan is het verhaal van kustgebieden in Friesland en Groningen. Zo kan wadlopen je een ervaring geeft tussen land en zee. Een kunstobject kan deze ervaring versterken. Dit soort projecten geeft een economische en maatschappelijke impuls aan de regio en kunnen in de toekomst ook ontwikkeld worden voor de Duitse en Deense kusten.

Ten slotte, om een bruggetje te maken met Werken met Waterlandschappen heeft Trudy voor alle deelnemers een blokje klei uit de Waddenzee meegenomen. Zo nemen de deelnemers letterlijk een stuk van het land mee naar huis. De kleiblokjes zijn vers, kwetsbaar, drogen nog uit, krimpen en veranderen van kleur. Symbolisch voor een gebied zoals de Wadden die volop in verandering is.

1.4 Waar gaat de inspiratie landen?

Voordat de deelnemers in groepjes aan de slag gingen met verschillende maatschappelijke waarde modellen, vertelden Jan-Willem Nieuwenhuis (Waterschap Noorderzijlvest) en Gert Noordhoff (Provincie Groningen, hun impressies over het eerste werkatelier.

Jan-Willem geeft aan dat er behoefte is aan storm-proofing van de kust tegen zeespiegelstijging. Er gaan de nodige dingen gebeuren in dit gebied waar we niet omheen kunnen, zoals problemen met verdroging, zeespiegelstijging en neerslag. Hoe kunnen we het gebied het beste inrichten en flexibel blijven? Wat moeten we nu doen om de opties in de verre toekomst niet te blokkeren? Welke concrete acties zijn nodig? Deze backcasting gedachte is het doel van de tweede sessie van de dag.

Er wordt aan een Spoorboek Brede kustzone gewerkt. De resultaten van vandaag hoopt Jan-Willem daarin mee te kunnen nemen. Tijdens het vorige atelier hebben we geleerd hoe het proces in elkaar zit van het ontwikkelen van bv. nieuwe poot aardappelen. Sommige processen hebben tijd nodig. Toekomst beschouwend moeten we kijken wat we nu al kunnen doen zonder andere zaken te blokkeren.

"Mensen uit de jaren 50 wisten bijvoorbeeld nog niet dat de Lauwersmeerdijk er over 20 jaar zou zijn". Of te wel wat nu gek en vreemd lijkt, is soms toch sneller de werkelijkheid dan je denkt, durf tijdens dit atelier dus 'out of the box' te denken.

Gert onderstreept vervolgens het belang van waterveiligheid en zoetwatervoorziening. Beide zijn belangrijk voor zowel de landbouw als in het algemeen. Nu moeten we soms al dingen in gang zetten. Kijk naar de kaart; sommige gebieden zijn de komende 60 -70 jaar goed beschermd omdat de dijken hoog genoeg zijn (een grote stuk van de noordelijke kustlijn). Kunnen we daar toch al wat acties nemen in voorbereiding voor de toekomst? In gebied verderop in Groningen bij Eems-Dollard, daar speelt een andere problematiek: veenoxidatie, bodemdaling en flinke variatie in waterpeilen. Hier moet je nu al aan de slag. De boeren maken zich nu al zorgen over de toekomst van hun bedrijf. Kunnen ze hier over 15 jaar nog wel een bedrijf hebben? Misschien zijn wisselpolders in deze gebieden een goede oplossing om ze op te hogen.

Het is belangrijk te beseffen dat dit soort discussie, in ontwerpateliers als deze, vaak heel academisch zijn, met een clubje experts. Veel mensen uit de regio zijn hier geen onderdeel van. Hoe zorg je dat de discussies die hier plaatsvinden terecht komen bij de Groningers. Hoe krijgt de Groninger een gevoel van 'hier kunnen we allemaal aan meedoen'? Het is belangrijk dat de ideeën bij diverse groepen buiten dit ontwerpatelier kunnen landen om belangen zoals goed blijven leven, droge voeten en voedselvoorziening te kunnen blijven borgen.

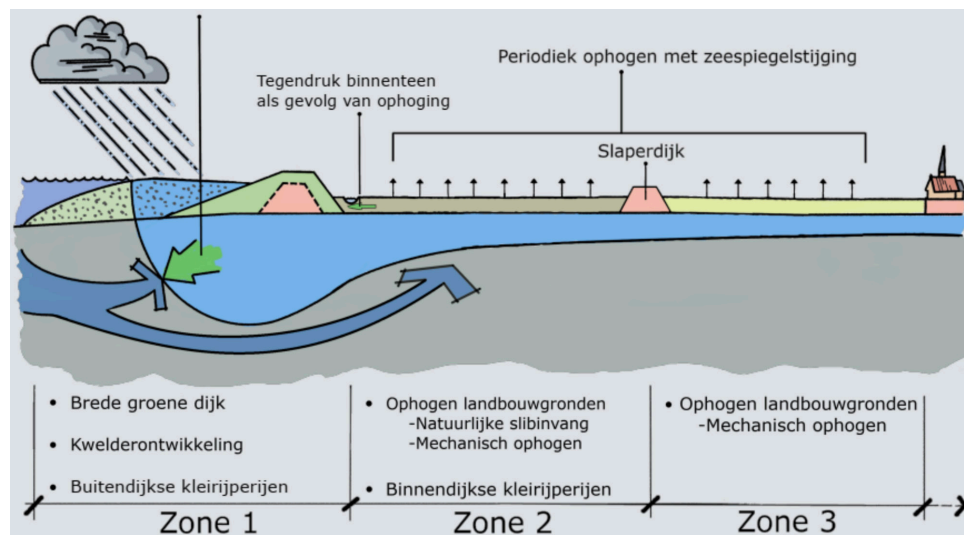

Sferbeeld van de start van het atelier.

1.5 Intermezzo: De visie voor de kust van de buren

Na de lunch presenteerde Henk van Norel de visie van Waterschap Hunze en Aa's over een klimaatadaptieve kustzone. Met een model-voorspelling kijken ze naar de verre toekomst tot 2300, waarbij de zeespiegelstijging in de meest extreme scenario's 10 tot 17.5 + m hoger kan zijn dan nu (zie [KNMI 2023 scenario's](#)). Dit kan leiden tot hogere waterstanden en grotere golven met als gevolg minder stabiele dijken. Verder zal de kwel vanuit zee toenemen waardoor percelen natter worden en verzilting toeneemt. Bovendien speelt bodemdaling tegelijk met de zeespiegelstijging, wat het probleem verder verergert.

Naast traditionele methodes als dijken ophogen zijn er opties in de richting van Nature-Based Solutions (NBS). Bijvoorbeeld brede kustzones met kwelders die meegroeien met zeespiegelstijging. Het figuur hieronder toont drie verschillende zones in een brede kustzone. In zone 1 staat een brede groene dijk centraal, met kwelderontwikkeling en buitendijkse kleirijperijen. In zone 2 kunnen landbouwgronden opgehoogd worden door natuurlijke slib invang of mechanische ophoging (slib van baggeractiviteiten op land aanbrengen). In zone 3, landinwaarts voorbij

Schema van de drie zones waarbij bepaalde ingrijpen beter passen.
(Uit: Kustvisie Hunze en Aa's voor de Waddenacademie)

de slaperdijk, speelt vooral mechanische ophoging van landbouwgronden. Polder Breebaart is een aanslibbingspolder. Het is een inspiratiebron om de kust mee te laten groeien met zeespiegelstijging. Hier speelt zeespiegelstijging in combinatie met bodemdaling. De uitdaging is de ondergrondse waterstroom van zee naar polder.

Hoe kunnen we onze kust mee laten groeien, ook in gebieden met bodemdaling door oxidatie van de veenlagen? Er zijn laaggelegen gebieden die omhoog beginnen te komen door waterdruk (kwel) door de zandlagen heen. Hierdoor treedt het fenomeen opbarsten van kanaalbodems op, wat problematisch is voor de infrastructuur. Tijdens steeds vaker voorkomende droogteperiodes treedt oxidatie van veen plaats, wat tot verder bodemdaling leidt. Aanslibbing van het land kan veen oxidatie voorkomen of verminderen. Tevens kan ophoging van de landbouwgronden binnendijks (zone 2) tegendruk creëren (door o.a. een toename zoetwaterbel) tegen de zoute kwelstroom. Het verhogen van zone 3 kan leiden tot een vergroting van de zoetwaterbel, wat kan helpen tegen verzilting. Verzilting is een grote zorg van boeren.

De urgentie ligt op het lage middengebied rondom Termunten. Achter de dijk bij Termunten, begint het op te drijven, opbarsten. Waterdruk vanuit de zandlagen is groot. Veenoxidatie in dit gebied langs de kust gaat extra pijn doen in de toekomst. Dit moet een halt toegeroepen worden. Het is een groot gebied waarin de provincie Groningen polders wil laten ophogen. De Dollardpolders zijn hoog en rijke landbouwgronden waar nu geen urgentie is. Echter moet je wel naar de voorliggende kwelder kijken hoe je deze behoudt. Het chemiepark Farmsum dat zich ook in de kustzone bevindt is belangrijk om in brede kustvisies mee te nemen. Het is in de jaren zeventig opgehoogd zodat het een toekomstbestendig vloerpeil van +2m NAP heeft. Het is van belang om alert te blijven op toekomstige industrie ontwikkeling en mogelijkheden om het klimaatbestendig te maken, zoals door de (regulier) dijkversterking en ook het ophogen van het industrieterrein.

De kwelders langs de Eems-Dollard zijn hoog en overstromen enkele momenten per jaar (ook met zoet water vanuit de Eems). Daar vindt weinig zoutindringing plaats. Voor de komende decennia weten we dat er een teveel aan slib is vanuit de Eems-Dollard. Dit betekent dat slib beschikbaar blijft de komende jaren. Hoe lang er een slib overschot zal zijn is onbekend. Bij zowel chemiepark Farmsum als het lagere gebied rondom Termunten is de aanpak om de kwelders daar te laten ontwikkelen. Het mooie aan het voorbeeld van Henk is dat ideeën, meegenomen in de kustvisie, deels voortvloeien uit het eerste ontwerpteloor voor Werken met Waterlandschappen (2022).

Henk van Norel presenteert de visie van Waterschap Hunze en Aa's voor een klimaatadaptieve kustzone.

2. Uitwerken Maatschappelijke Waardenmodellen Groningse kust

2.1 Introductie

In twee werksessies zijn de deelnemers aan de slag gegaan met de maatschappelijke waardemodellen uit het eerste atelier. Op basis van interesse zijn de deelnemers in vier groepen gesplitst die elk meerdere waardemodellen behandelden.

Groep 1 – Waardemodellen met zoetwater

Begeleiding: Jeroen Veraart (WEnR) & Jan-Willem Nieuwenhuis (Noorderzijlvest)

Groep 2 – Waardemodellen met waterveiligheid en (nieuwe) landbouw

Begeleiding: Martine van Moûrik (WEnR) & Chiu Cheng (HZ)

Groep 3 – Waardemodellen met waterveiligheid, natuur en landbouw

Begeleiding: Bianca de Vlieger (WEnR) & Brenda Walles (HZ)

Groep 4 – Waardemodellen met kansen voor beleving, recreatie en cultuur

Begeleiding: Noortje Pellens (WEnR)

Tijdens de eerste sessie werden de waardemodellen verrijkt. Hier werden de volgende vragen gebruikt als leidraad:

1. Introductie Maatschappelijk verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waarde propositie)
2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk verdienmodel?
3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk verdienmodel?

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk verdienmodel?

Dezelfde groepjes werkten in een tweede werksessie de maatschappelijke verdienmodellen nader uit. Met als centrale vraag: *wat moet je de komende decennia doen, en wanneer, zodat de doelen over de langere termijn gerealiseerd kunnen worden?* Op basis van onderstaande vragen werd dit nader uitgewerkt:

5. Back casten; wat doe je nu, over 5 jaar, over 10 jaar, om over 25-50 jaar (de volgende generatie Groningers) dit model te realiseren?
6. Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?
7. Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde-creatie?
8. Wat moet er nog worden onderzocht om dit Maatschappelijk verdienmodel te realiseren? (onderzoeksvragen)

Aan het einde van de tweede werksessie kwamen alle groepen bij elkaar om plenair de resultaten te delen.

Spelregels tijdens het ontwerpatelier

- Het ontwerpatelier is een vrije ruimte om te brainstormen en ideeën in te brengen. Het atelier staat los van lopende beleidstrajecten, er vindt geen belangenafweging plaats. De uitkomsten zijn bedoeld als inspiratie voor beleid en inrichting van het kustlandschap;
- Waar tijdens het vorige ontwerpatelier ruimte was voor ideeën waar nog wetenschappelijke onzekerheden spelen of belangen met elkaar in spanning staan werd tijdens dit atelier de ideeën getoetst op maatschappelijke haalbaarheid en vergeleken met wetenschappelijke kennis.

2.2. Waardemodellen met zoet water

Deelnemers: Geert Bos (akkerbouwer), Gert Noordhoff (Provincie Groningen), Kees de Jong (Waterschap Noorderzijlvest), Maaïke Wagenaar (Provincie Friesland), Lieke Jildou-de Jong (Landscape Collected), Jeroen Veraart (Wageningen Environmental Research).

Introductie

In deze deelsessie kwamen twee maatschappelijke verdienmodellen aan bod uit het laatste ontwerpatelier: 'Het Lage Midden' en 'De Zoethouder' (Resultaten eerste ontwerpatelier). Het Lage Midden is een lager gelegen gebied tussen Delfszijl en Groningen. Het maatschappelijk verdienmodel 'De Zoethouder' omvat het Klei en Wierdenlandschap gelegen langs de kust tussen het Lauwersmeer en Delfszijl. In ruimtelijke zin komt dit maatschappelijke verdienmodel dus in begrenzing sterk overeen met 'In de Kleischil' (paragraaf 2.3.1)). Het gebied waar de 'Zoethouder' van toepassing is, is een veel groter gebied dan het 'Lage Midden'. Hier zijn logischerwijs ook veel meer landeigenaren en agrarisch ondernemers. Een van de deelnemers aan deze sessie heeft er zijn akkerbouwbedrijf. Belangrijkste gewas voor dit bedrijf zijn pootaardappelen, het bedrijf heeft peil gestuurde drainage en de ondernemer is ook eigenaar van een stukje kwelder.

Tussentijdse presentatie van de resultaten.

2.2.1 Waterbuffer 'Het Lage Midden'

De meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie (waarde propositie)
Huidig: In de huidige situatie wordt dit gebied (zie kaart) steeds minder geschikt voor de huidig aanwezige landbouw.

Propositie (toekomst): De deelnemers formuleerden twee alternatieve denkrichtingen om te komen tot een nieuw waterlandschap met twee bouwstenen voor een nieuw verdienmodel:

Bouwsteen 1: Het gebied kan ingericht worden gericht op het bergen en vasthouden van water: de water accu voor het landgebruik in de omgeving (bevestiging 1e ontwerpatelier in Groningen);

Bouwsteen 2: De waterberging en waterconserveringsfunctie kan worden gecombineerd met natte landbouw en de teel van non-food. De deelnemers noemden o.a. hennep en vlas als voorbeelden van non-food teelten (bevestiging 1e ontwerpatelier in Groningen).

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienmodel

Er is alleen gediscussieerd over de realiteitswaarde van bouwsteen 1, waarbij de volgende vragen opkwamen:

- Waar liggen de grenzen van de waterbuffer?
- Ligt de waterbuffer op de juiste plek om als wateraccu te kunnen dienen voor het omliggende akkerbouwgebied? Een deelnemer doet een voorstel om ook te verkennen of er ten noordoosten van het Lage Midden ook een waterbuffer kan gerealiseerd worden (zie kaart). Hier wordt echter tegenin gebracht dat dit gebied met de huidige landbouw nog een hoog verdienpotentieel heeft.
- Kunnen 'de Maren' ook ingericht worden als waterbuffer? Maren zijn waterlopen in het dijken en Wierdenlandschap in Noord-Groningen, vaak zijn het voormalige kweldergeulen.
- Kijk voorbij de stelling "Geen landbouw dan natuur", er zijn ook tussenvormen.

Conclusie: Al deze vragen zijn samen te vatten als een onderliggende onzekerheid (kennisvraag) of er genoeg water (in m³ of mm waterschijf) in 'Het Lage Midden' vastgehouden kan worden die kan voorzien in de waterbehoefte van het omliggende gebied.

Maatschappelijk businessmodel

Werken met Waterland schappen

2. Waterbuffer 'Het Lage Midden'

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)

H: DIT GEBIED WORDT BIJ HUIDIG GEBRUIK MINDER GESCHIKT VOOR HUIDIGE LB

T: WATER ACCU / NON-FOOD / NATTE LB
 ↳ HENNEP / VLAS (bouw materialen)
2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

GB: WAAR LIGT DE GRENZEN VAN WATERBUFFER

KAD.: KUNNEN DE MAREN WATERBUFFERS ZIJN?

LIGT DE BUFFER OP DE RIJSTE PLEK?
3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

* CROWD SLIB GEBRUIK

* BERGING V. WATER BIJ OVERLAST

* AANLEG NVD? VOOR KRK

LEVERT KLEISLIP OP VOOR LANDBOUW / GEZONDE BODEMS

↳ KENNIS VRAAG OM HOEVEEL GAAFT HET?

VEEL SLIP MET EEMS (OPRIJK) WATER?
4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

* STRAKKE OF FLEXIBELE ECOLOGISCHE RAND VOOR WAARPEN

① ONDERZOEK RENDEWENT (N/2100) WATERBUFFER (LAGE MIDDEN)

② HOE TRANSFORMEERT HIER HET LANDSCHAP.

③ OMGAAN MET DE BEELT BEHOEFTE IS DIT TOEKOMST? (CONZEKERHEID)

④ GENOEG VOOR HET HELE GEBIED?

⑤ EXTERNE DRUK ZAKS JEFER TELESCH. VAN WATER ERREERTELESCH. MAAR NEELELAND NAD-LELANDSCHIL MET DIJKEN INFILTRATIE

Canvas Waterbuffer Het Lage Midden

Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienmodel?

Door de deelnemers werden de volgende aanvullende bouwstenen benoemd:

Bouwsteen 3: Aanleg van natuurvriendelijke oevers (KRW-maatregel) in deelgebieden van het Lage Midden met een natuurdoel leveren (vruchtbare) klei en slib op om de (vernatte) landbouwpercelen in het Lage Midden vruchtbaarder te maken. Hierbij werd ook de vraag gesteld of deze KRW-werkzaamheden wel genoeg materiaal opleveren hiervoor (kennisvraag). Ook is er slib uit de Eems-Dollard, dat is in hoeveelheden een veel grotere bron (m.a.w. er is een alternatieve slibbron).

Bouwsteen 4: Kan de wateraccu van het Lage Midden ook iets betekenen voor drinkwaterbedrijven? (Kennisvraag).

Bouwsteen 5: Het gebied kan ook waterbergen bij overmatige neerslag en zo wateroverlast voorkomen in het omliggende gebied (bevestiging 1e ontwerpatelier in Groningen).

Bouwsteen 6: Delen van het gebied kunnen ook de functie Natuurbegraafplaats krijgen.

Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

- Gaan we het Lage Midden inrichten met strakke of flexibele ecologische randvoorwaarden? De Natura2000 regelgeving is het huidige kader, maar in de toekomst kan dat anders zijn. In beide kaders (flexibel of strak) is maatschappelijke waarde creatie realiseerbaar, maar de verdienmodellen voor de ondernemers zijn vermoedelijk groter bij een natuurwetgeving die meer inspeelt op natuurlijke dynamiek en flexibiliteit.
- We kennen de teelten van de toekomst nog niet en die we wel kennen (bv. de genoemde natte teelten), daar moeten we ook nog ervaring en kennis mee opdoen. De toekomstige randvoorwaarden van de nieuwe landbouw kennen we dus nog niet (kennisvraag).
- Externe drukfactoren zoals zeespiegelstijging en verzilting hebben misschien ook impact op de bouwstenen van het verdienmodel voor het 'Lage Midden'.

2. Waterbuffer 'Het Lage Midden'

Sessie 2, atelier Hornhuizen 7 november 2023

5. Backcasten; wat doe je nu, over 5 jaar, over 10 jaar, over jaar om dit model te realiseren?

- ③ RUILVERKAVELING VAN LAGE MIDDEN NPLG
- ↳ MET FILOSOFIE WATER & BODEM STAREN
- ↳ KEUZE:
- NATUUR OF NATUURINCLUSIEF LANDGEBOUW
 - ↳ MET TOEKOMSTPERSPECTIEF VR DE LANDBOUW.
- ④ EERST OPTIE GEREED MAKEN OM TE KOMMEN BYFFEREN, DAN FUNCTIES TOEKENNEN

6. Waar gaat dit Maatschappelijk Verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

- NPLG
- INTEGRALE KUSTVISIE WADDEN
- TRANSITIE KLIMAATADAPTATIE

7. Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde-creatie?

- VB: REIJDER WOLDE
- ↳ SNL-SUBSIDIE
- OVERIG: BV NATUURBEGRAVEN
- CARBON CREDITS

8. Wat moet er nog worden onderzocht om dit Maatschappelijk Verdienmodel te realiseren? (onderzoeksvragen)

- KAN HET TECHNISCH?
- SURVEY I.K.V. NPLG WILLEN BOEREN WATERBOEREN WORDEN?
- WIE DOET DIT ONDERZOEK?
- HOE KUN DE HET WATER DISTRIBUEREN?
- ONDERZOEK BEDRIJFSMODELLEN.

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

De maatschappelijke verdienmodellen voor de 'Zoethouder' en de 'Waterbuffer' zijn vaak met elkaar in verband gebracht bij het maken van een stappenplan in de tijd. Er zit een volgordelijkheid in te nemen maatregelen in beide gebieden: eerst het bodem-watersysteem op orde brengen met o.a. stuw-maatregelen en water vasthouden op perceelsniveau in het Wierdenlandschap, dan pas vernatten en het wijzigen van functies.

- Het vergroten van het water vasthoudend vermogen van de landbouwpercelen en waterlopen in het Klei en Wierdenlandschap (Maatschappelijk Verdienmodel Zoethouder) is de eerste stap. Het advies was om hiermee te starten. Hierbij kan worden ingezet op technieken zoals: peil gestuurde drainage, actieve infiltratie van neerslagoverschot in diepere grondlagen en vergroting van infiltratie capaciteit van waterlopen (de Groningse diepen en maren). Het beter gebruik van het winter neerslagoverschot is eerder onderzocht in het project [Sparwater](#), [SPNA](#), [GOFRESH](#) en zal zeker ook onderdeel zijn van het nieuwe kennissnetwerk [SALTA](#). Ook is hier veel kennis over samengevat in de [STOWA Deltafacts Zoetwatervoorziening](#).
- De tweede stap is een ruilverkaveling in het Lage Midden. Geen traditionele ruilverkaveling, maar een ruilverkaveling 2.0 gebaseerd op:
 - De filosofie van 'water en bodem sturend';
 - Duidelijke keuzes over het oppervlakte natuur en het oppervlakte natuur-inclusief landgebruik. Het gebied heeft voor de huidige landbouw minder verdienpotentieel, maar je wilt ook in het lage midden ook een toekomst perspectief voor de landbouw;
 - Eerst het water en bodem systeem op orde maken, gericht op de waterbufferfunctie en dan pas de functies toekennen.
- Het huidige Maatschappelijke verdienmodel zet in op de pootaardappel als belangrijkste product van de agrarisch ondernemer. Een deelnemer relateert: "*Misschien is de pootaardappel over 50 jaar niet meer zo economisch belangrijk.*" Vroeger op het bedrijf van mijn vader was de pootaardappel ook niet zo belangrijk. De pootaardappel (de huidige rassen) heeft veel water nodig, maar andere gewassen

juist minder. De akkerbouwsector moet dus de ogen openhouden voor nieuwe gewassen en/of pootaardappel-variëteiten die bijvoorbeeld droogtebestendig zijn.

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

- De Ruilverkaveling 2.0 past bij het Nationaal en Provinciaal Programma Landelijk Gebied (NPLG, PPLG), de stand van zaken voor de Provincie Groningen is [hier](#) te vinden.
- Haakjes kunnen ook gezocht worden bij de Integrale kustvisie Wadden (onderdeel van het [Uitvoeringsprogramma Waddengebied](#)) en de [Regionale Transitie Klimaatadaptatie](#);

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

Hierbij werd het advies gegeven om te kijken naar een eerder uitgevoerd vergelijkbaar project '[Reiderwolde](#)' nabij de Blauwe Stad. Het jonge natuurgebied Reiderwolde is aangelegd en word beheerd door een consortium van particuliere eigenaren.

Er is veel discussie geweest over de manier hoe het eigenaarschap is overgedragen., o.a. omschreven in het boek van Ineke Noordhoff, [Natuurmakers: heroverd landschap van Wad tot Grensmaas](#) (2011). In dit project is uiteindelijk SNL-subsidie gebruikt om de herinrichting te realiseren. In dit voorbeeld was dus het Rijk dat heeft geïnvesteerd, waarvan de regio heeft geprofiteerd. Hoewel het in deze casestudie niet goed is uitgevoerd is het toch een voorbeeld om van te leren.

Er zijn nog meer financiële arrangementen genoemd waarmee bijvoorbeeld ecosysteemdiensten kunnen worden vermarkt of gebiedsontwikkeling met fondsen kunnen worden gerealiseerd, zoals:

- Carbon Credits (vermarkten van vastgelegde koolstof in het vernatte landschap, voorbeeld [Valuta voor Veen](#));
- Nationaal Groen Fonds

Kennisvragen (deels ook eerder genoemd)

- Kan er genoeg water (in m³ of mm waterschijf) in 'Het Lage Midden' vastgehouden worden die kan voorzien in de waterbehoefte van het omliggende gebied (rendement), waaronder ook 'het lage midden'? Is het cultuurtechnisch te realiseren? Is er genoeg water voor verschillende functies (landbouw, natuur, drinkwater)? Hoe kun je het water uit de waterbuffer distribueren naar de omliggende gebieden?

- Welke bedrijfsmodellen horen bij de beoogde natte teelten en de natuur-inclusieve landbouw in het lage Midden?
- Er is een survey in het kader van NPLG nodig waarin de vraag centraal staat: willen de huidige boeren ook daadwerkelijk 'waterbuffer boeren worden? Is er draagvlak?
- Leveren de aanleg van Natuurvriendelijke Oevers (KRW-maatregel) in deelgebieden van het Lage Midden voldoende hoeveelheid klei en slib op om de (vernatte) landbouwpercelen in het lage midden vruchtbaarder te maken?
- Wat zijn de economische/hydrologische/economische van (nog onbekende) nieuwe teelten en natte teelten?
- Hoe gaat de landschapstransformatie in de waterbuffer verlopen?
- Kun je in het gebied misschien de keuze maken om geen winterpeilen meer in te stellen. Het peil hier laag houden om Groningen droog te houden.

2.2.2. De Zoethouder

De meerwaarde t.o.v. de huidige situatie (waarde propositie)

Huidig: In de huidige situatie is er zoet water uit het IJsselmeer ruim beschikbaar, maar de vraag is of dat in de toekomst zo blijft, door toenemende verzilting in het Klei en Wierdenlandschap langs de kust.

Toekomst: In de waarde propositie wordt er ingezet op een landgebruik dat zelfvoorzienend is in de toekomst door het neerslagoverschot uit de winter bijvoorbeeld in de bodem langer vast te houden of actief te infiltreren in het grondwater. In het 1e Groningse ontwerpatelier zijn er diverse ingrepen in de inrichten nader uitgewerkt. Kern is om de verzilting steeds één stap voor te zijn en met een aangepaste zoetwatervoorziening de pootaardappelsector te handhaven in combinatie met aanvullende verdienmodellen (ook besproken in het 1e atelier in Groningen).

De uitdaging is dus om de zoetwaterzelfvoorzienendheid te vergroten. In dit tweede atelier in Groningen kwam hier nog één aanvulling op: de agrarische sector zou moeten streven naar een 'emissie loos waterlandschap'.

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienmodel

De uitdaging van 'De Zoethouder' wordt alleen gerealiseerd als:

- De positieve uitstralings effecten van de waterbuffers in het Lage Midden, Het zoetwater opgevangen op het Drents plateau en de waterbuffering op de landbouwpercelen voldoende groot zijn om de verzilting tegen te gaan;
- De toename van de verzilting bij de verschillende scenario's voor klimaatverandering en zeespiegelstijging niet te groot wordt. Met andere woorden; het verdienmodel blijft langer realistisch bij gematigde zeespiegelstijging dan bij versnelde zeespiegelstijging;
- In het 1e ontwerpatelier is aangegeven dat door middel van het opbrengen en verhogen van het klei en woerden landschap met slib uit de Eems. Zie [VLOED-project](#) hoe de zoetwaterbel ook vergroot kan worden (zie ook presentatie Henk van Norel).

1. Zoethouder

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)

H: IJSEL MEER WATER IS RIJN BESCHIKBAAR.
T: GEEN IJSEL, MR ZELFVOORZIEVEND.
UITDAGING: 'NOOIT MEER EMISSIE'

2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

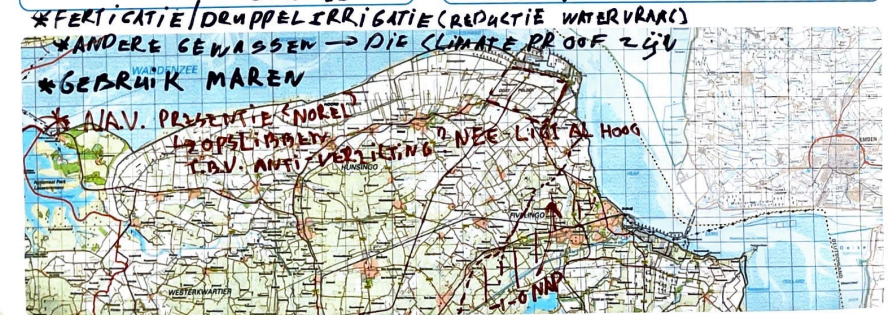
* MIT STRALINGS EFFECTEN V. VERZILTING
* WATER BUFFERING
* VUILE GROND / SLIB ALS RISICO VR NATUUR
* RENDEMENT V. OPSLAG IN GROND IS GROTER DAN OP WATER BERGING
↳ BODEM VOCHT
↳ DIEP ONDERGROD

3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

* GROND & SLIB ALS RESOURCE
* OOK OPVANG BEKKEN MAKEN OP HONDSTRUG.
* BEREIDBAARHEID
(LAND) IN VOORWAAR IS OOK NODIG.
↳ SACKENFELT Verke zijpaden
↳ DRONES

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

* HOE KRIG JE DE KEUNIS V. DEZE TAFEL NR DE MENSEN.
* ARBEID: IS DAT ER GEVOEL? ↳ KOST VEEL.
* EXTENSIVERING MET WINST.
* IMPALS: MIDDELEN VOOR OPSCHALING & NPIS?

Canvas 1 Zoethouder

1. Zoethouder

DAN FUNCTIES

Sessie 2, atelier Hornhuizen 7 november 2023

5. Backcasten; wat doe je nu, over 5 jaar, over 10 jaar, over jaar om dit model te realiseren?

- ① VISIES OP DE WADDENKUST OP 1 LIJN? → BV LAUWERS MEER
 - ↳ FRIESLAND, GRONINGEN, NZV, NUNZEBAA
 - ↳ GUT DAT AUTOMATISCH VIA HWBP OF.?
 - ↳ IKV → FONDSEN BUNDELETV
- ② VOLG HET LANDSCHAP IN DE TIJD (HOOGTE)
- ③ WIE KAN/WANNEER IS OPSLIBBING MOGELIJK?
- ④ PUBLIEK VASTSTELLEN WATERBEREIKBAARHEID

6. Waar gaat dit Maatschappelijk Verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

Bij DE WATERSCHAPPEN?

INTEGRALE KUSTVISIE WADDENGEBIED
TRANSITIE KLIMAATADAPTATIE
KENNIS CLUSTER "SALTA"

7. Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde-creatie?

- WATERBERGING
- ↳ IN SLOOT (WVS)
 - ↳ IN GROND (LANDEIGENAAR)
 - MINDER SPUI 'DUS'
 - MINDER WATER VOOR
 - ZOET-ZOUT GRADIËNT OP 1/1000
 - INVESTERINGS MAATSCHAPPIJ VR DEMAATREGELEN OP 'T LAND
 - COÖPERATIE VAN LANDEIGENAREN
 - SNL BUDGET / NATHUR BEGRAAFPLAATS IN DIEPERE LAGEN?
- V.B. REIJNERSWOLDE
- KENNISCLUSTER "SALTA"
- ↳ LANDELIJK.
 - ↳ AGRARIÏSCH
 - IS ER GENOEG SLIB VOOR OPSLIBBING?
 - AANDACHT VOOR CORRIDORS TB.V. ECOLOGIE
 - V.B. REIJNERSWOLDE
 - KUN DE WATER VAST HANDELEN

8. Wat moet er nog worden onderzocht om dit Maatschappelijk Verdienmodel te realiseren? (onderzoeksvragen)

- Een slechte kwaliteit van het slib is een risico voor de natuur en de bodem;
- Het gebied waar de 'Zoethouder' wordt beoogd uit te voeren ligt eigenlijk al hoog (opslibben is dan niet van toepassing), alleen van toepassing bij de Oostpolder (Eemshaven). In de Oostpolder is het idee om de ophoging te doen in combinatie met extensivering van de landbouw, uitbreiding industrie (Eemshaven) en natuurontwikkeling (zie kaartje);
- De deelnemers geven aan dat zoetwateropslag in het onverzadigde deel van de bodem en het lagere gelegen grondwater meer rendement heeft dan oppervlaktewaterberging in bijvoorbeeld de diepen en maren (nuancering op het 1e ontwerpatelier in Groningen);

Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienmodel?

- De deelnemers doen de suggestie om grondverplaatsing en gebruik van slib te zien als een (extra) natuurlijke hulpbron die in te zetten is;
- Je kunt ook een 'opvangbekken' OP de Hondsrug maken (aanvulling op het maatschappelijke verdienmodel);
- Naast water vasthouden ook de watervraag verkleinen in de akkerbouw met fertigatie en druppelirrigatie;
- In de huidige situatie wordt de waterveiligheidsopgave geprojecteerd in het Klei en Wierdenlandschap met weinig/geen functie combinaties. Hoe kun je komen tot een waterkerend landschap waarin waterveiligheid gecombineerd wordt met andere functies?
- Het is voor de Zoethouder nuttig om onderscheid te maken tussen het 'doelgebied' waar het water vasthoudend vermogen wordt vergroot (Klei en Wierdenlandschap) en het beïnvloed gebied daaromheen.
 - Het buitendijks gebied (inclusief de kwelders)
 - Het gebied nabij de primaire kering, zuidelijk begrensd door de 1e linie met slapersdijken;
 - Het gebied ten zuiden van het Klei en Wierdenlandschap

Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

- De berijdbaarheid van het land in het voorjaar is wel een randvoorwaarde, bij water vasthoud strategie op het perceel vraagt dit een peil gestuurde drainage in de huidige situatie. In de toekomst kun je ook aan de volgende aanpassingen denken:
 - Vaste rijpaden

- Inzet van drones in plaats van landbouwmachines
- Je moet kennis over 'water vasthouden' die beschikbaar is in workshops zoals vandaag ook beschikbaar maken voor de ondernemers;
- Zelfvoorzienend zijn in zoetwatervoorziening (met de huidige techniek) zal meer arbeid en energie vragen. Dat kost in euro's veel en is er genoeg arbeidskracht met de juiste achtergrond in de betrokken sectoren?
- Extensivering van de landbouwbedrijven in het Klei en Wierdenlandschap moet gerealiseerd worden met een winstmodel (verdienvermogen) voor de ondernemers die de transitie aangaan;
- Beschikbaarheid van impuls middelen voor het realiseren van de zoethouder (aanpassingen in bodem en watersysteem). Dit is te borgen in bijvoorbeeld het NPLG.

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

- Net als bij de waterbuffer van het Lage Midden geldt bij de Zoethouder in het Klei en Wierdenlandschap de volgende volgorde in de tijd: Eerst de waterbuffercapaciteit vergroten en dan pas de functies toekennen.
- Daarnaast is een 1e stap nodig om de visies over de Waddenkust op een lijn te krijgen bij de verschillende regionale overheden (Provincie Friesland, Provincie Groningen, Waterschap Noorderzijlvest, Waterschap Hunze en Aa's).
 - Een voorbeeld van zo'n grensgebied is het Lauwersmeer.
 - Komt er zo'n gezamenlijke visie op de Waddenkust 'automatisch' via het HWBP of is er nog iets anders nodig?
 - Naast bundelen van visies is ook het bundelen van fondsen te overwegen. Kan het [Investeringskader Wadden](#) hierin iets betekenen?
- Kijk ook in retro-perspectief: hoe is het huidige landschap gevormd in de tijd (kunstmatige en natuurlijke hoogteverschillen). Gebruik oude natuurlijke structuren voor het water vasthouden;
- Stel vast wie de initiatiefnemer kan zijn wanneer je land wilt laten opslibben. Kies het juiste moment wanneer je kunt beginnen met opslibben. Dit is één van de genoemde ingrepen, het is noodzakelijk om de ingrepen nog in de juiste volgorde te zetten (stap te nemen na dit atelier);

- Een belangrijk moment in de tijd zal zijn wanneer overheden met elkaar kunnen vaststellen hoe groot het uitstralingseffect van de zoethouder is. Daarna kunnen vervolgstappen genomen worden. Dit is een voorbeeld van een beslismoment dat is op te nemen in het Spoorboek voor de Verbrede kustzone.

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

- Bij de eerste stappen ligt er een relatief grote rol bij de waterschappen?
- Integrale kustvisie Waddengebied
- Transitie klimaatadaptatie
- Kenniscluster SALTA

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

- Bij oppervlaktewaterberging in bijvoorbeeld sloten, Diepen of Maren dan ligt de investering primair bij het waterschap en bij waterberging in de bodem ligt de investering bij de landeigenaar.
- Bij meer waterberging is er minder spui van zoet water richting de Waddenzee. Er is dan minder zoet water om een zoet-zout gradiënt te realiseren die bijvoorbeeld nodig is voor vismigratie tussen polders en open buiten water. Degene die van de investering nadeel kan hebben is dan de waterbeheerder van het buitenwater en/of Waddenzee (RWS). Dit zijn ook actoren die er van een ander perspectief ook voordeel van hebben.
- Voor de investeringen van de landeigenaren kan er een investeringsmaatschappij ingeschakeld worden;
- De waterberging kan ook regionaal geregeld worden: de investering wordt dan gedaan in een coöperatie van landeigenaren. Op Walcheren (Zeeland) is hier ervaring mee.
- Wanneer de inrichting gericht op het vasthouden van water ook natuurwinst oplevert dan kan er ook SNL-subsidie ingezet worden;

Kennisvragen

De kennisvragen van de Zoethouder komen grotendeels overeen met het verdienmodel 'Waterbuffer'. Aanvullingen:

- Is er genoeg slib voor opslibbing voor de gebieden waar dit relevant is (bv. Oostpolder)?
- Er is aandacht (en kennis) nodig om corridors te realiseren voor de ecologie (zie kaart). In de tijdlijn van het spoorboekje is dit dan een derde stap: (1) eerst water en bodem op orde, (2) functie toekenningen en (3) uitwerking van de functies (waaronder de ecologische corridors)
- Kun je water ook vasthouden in diepere grondlagen? Maak gebruik van het kenniscluster SALTA om kennis uit te wisselen.

2.3 Waardemodellen met waterveiligheid en (nieuwe) landbouw

Deelnemers: Martin van Dijken (Prolander), Mathijs Niehaus (Provincie Groningen), Harm Waalkens (Stichting Landschap Oldambt, mede-initiatiefnemer van het idee van Aa naar Zee), Herman Hegge (Vereniging van Oevereigenaren), Martine van Mourik (WEnR), Chiu Cheng (HZ).

2.3.1 In de kleischil

De meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie (waarde propositie)

Dit ligt in een band achter de waddendijk in het terpen- en wierden landschap. Kenmerkend zijn de vruchtbare klei, de zilte zeewind en de aanwezige dijken en kwelderwallen. In de kleischil is ruimte voor akkerbouw zoals pootaardappelteelt en andere teelt. Daarnaast zijn zoetwaterbellen (lenzen), circulariteit en innovatie ook belangrijke componenten. Nieuwe vormen van landbouw worden ook genoemd.

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienmodel

Dit verdienmodel gaat voornamelijk over de landbouw en zijn toekomstwaarde. Er is een behoefte aan een bredere basis, waarbij risicospreiding voor individuen kan gebeuren, zoals door een proefboerderijpilot samen met de boeren in een boerencoöperatie. Zo neemt innovatie natuurlijk toe. Het reactiveren van natuurlijk systeem van bodem en water (NBS) is erg belangrijk, net zoals data en kennisopbouw. Hiervoor wordt rekening gehouden met de elementen die nu realistisch zijn maar ook in de toekomst. Omdat de ontwikkelingen van andere teelten tijd kosten, is het goed om nu te beginnen. Kunnen we een balans tussen natuur en voedselproductie (bijv. voedselkwelder) vinden? Probeer het alvast ergens!

Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienmodel?

De uitdagingen kunnen worden aangepakt door te werken met pilots. Neem alle stakeholders mee en creëer de juiste klanten voor de toekomst (wat andere teelten/gewassen betreft). Ook belangrijk is het vasthouden van zoetwater bij de regio (lokaal). En als we geen water meer van het IJsselmeer willen halen, moeten we (meer) over de provinciegrenzen heen samenwerken. Dit kan misschien door het inzetten van een peil gestuurde drainagesystemen op perceelniveau of de aanleg van stuwen in het watersysteem om ervoor te zorgen dat het water in de bodem langer is vast te houden (hogere waterpeilen) bij begin van het groeiseizoen. Doordat het peil te sturen is, kan het waterpeil in het oogstseizoen verlaagd worden waardoor de boer met machines op het land kan en er daarna bergingsruimte ontstaat in de bodem voor het vasthouden van de winterneerslag. Misschien is het voor deze technieken ook mogelijk om kennis vanuit andere landen in de EU naar Groningen te

3. In de Kleischil (wierden en kleilandschap)

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)

- + toekomst waarde landbouw
- + bredere basis, risico spreiding → ook data + kennis opbouw + export (businessmodel)
- + natuurlijk systeem boden + water (NBS)
- + samen prof. boeiders (pilot) samen als coöperatie
- + innovatie neemt toe.

2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- realistische elementen voor nu
- toekomst
- ontwikkelingen kosten sans tijd res. tellen: begin nu!
- natuur + sociaal draagvlak: probeer het eerst ergens + maatwerk.

3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- Werk met Pilots (nu)!
- krijg je stakeholders mee.
- Creëer je klanten voor de toekomst
- houdt je zoekwater vast.

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- kijk Europees
- ook kennis + data
- help je pioniers!
 - o overheid
 - o banken
 - o agr. toeleveringsbedrijven
- * faciliteren
- * financ. lef.
- *

Canvas 1 In de Kleischil

3. In de Kleischil (wierden en kleilandschap)

Sessie 2, atelier Hornhuizen 7 november 2023

5. Backcasten; wat doe je nu, over 5 jaar, over 10 jaar, over ... jaar om dit model te realiseren?

- + Kunst als middel om de samenleving mee te nemen / overtuigen ⇒ awareness
- + pilots (pilotenexperimenten uitvoeren / onderzoeksworkshops) ⇒ data / kennis (NBS)
- + prof. boeiders (pilot) → samen als coöperatie
- + alternatieven / nieuwe vormen van landbouw / voedsel productie (voedseladditie, enz.) elke tinte
- + zoektocht opslag / goed beheersen (zonnepanelen; regenwater) ⇒ score! (hoe groot)

6. Waar gaat dit Maatschappelijk Verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

- + andere minister om zoektocht (drinkwater) te gebieden; van regenwater (graswater)
 - ↳ presentie entp industrie niveau
- + positieve beloning van water vesthouden (o.a. landbouw)
- + samenwerking tussen meerdere provincies (o.a. Fr., Gr., Dr.)
- + coöperaties (pilots) + andere gewassen / rassen
- + meer kennis ontwikkelen en opbouwen

7. Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde-creatie?

- Investeren → maatschappij / overheden (provincie, waterbod)
- Profiteert → maatschappij
- wie heeft nadeel → enkele landbouwers, bewoners, industrie, natuur

8. Wat moet er nog worden onderzocht om dit Maatschappelijk Verdienmodel te realiseren? (onderzoeksvragen)

- meer kennis opbouwen, vestigen, opbouwen
- duurst / markt
- andere watermodellen? (hele landbouw NL)

Canvas 2 In de Kleischil

halen en ook de beschikbare kennis en data. Samenwerking tussen overheden, banken, agrarische sector en bedrijven is nodig om dit te helpen faciliteren. Een andere vorm van landbouw vereist dat er ook een markt is voor de geleverde ecosysteemdiensten en vraag naar de nieuwe agrarische producten. Dat kunnen nieuwe voedselvormen zijn, maar ook niet-voedsel toepassingen van biomassa.

Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

- Kijk op het Europese niveau
- Zoveel mogelijk kennis + data verzamelen bij bedrijven die iets nieuws proberen
- Help de pioniers en faciliteer hen ook
- Samenwerken tussen overheden, banken, agrarische-sector en bedrijven

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

We moeten nu al beginnen met de toepassing van deze ideeën, zoals het lokaal vasthouden van zoetwater en een markt voor de nieuwe teelten en dergelijk creëren (door o.a. Unilever en andere producenten). Het scheppen van een toekomstbeeld en de urgenties in kaart brengen is iets wat nu moeten worden begonnen. Daarnaast zou de bevolking in het proces meegenomen moeten worden om 'awareness' over de toekomst van de voedselvoorziening te ontwikkelen die voorbijgaat aan de waan van de dag. De gewone Groninger moet zich betrokken voelen bij het toekomstperspectief voor de verbrede Groninger Waddenkust. Hiervoor kan kunst een positief beeld voor de gewone mens schetsen. Samenwerken tussen kustprovincies van de Waddenzee tot meer landinwaarts tot aan Drenthe is belangrijk. Per streek moet er gekeken worden, wat de mogelijkheden zijn. Er kan hierbij geleerd worden van vergelijkbare processen in andere regio's van Nederland zoals het programma Ruimte voor de Rivier. In de vier noordelijke provincies bestaat er al een regionaal waterplan. Tevens heeft de provincie Zeeland vergelijkbare proeven gedaan met peil gestuurde drainage in gebieden die gevoelig zijn voor verzilting.

Om het back casten verder te krijgen buiten dit ontwerpatelier kan gedacht worden aan:

- Kunst als middel om de samenleving mee te nemen en eventueel overtuigen (awareness)
- Pilots en experimenten uitvoeren/onderzoeken om data en kennis te verzamelen
- Proefboerderij (pilot) samen als coöperatie uit te voeren (risico verspreiding) Langs deze drie lijnen kan dan kennis en kunde opgedaan worden over:
- Alternatieven/nieuwe vorm van landbouw en voedselproductie (zilte teelt, voedselkelder, enz.)
- Zoetwateropslag (o.a. winterneerslag) en het beheersen/mitigeren van verziltingsrisico's van perceel tot landschapsniveau (opschalen)

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

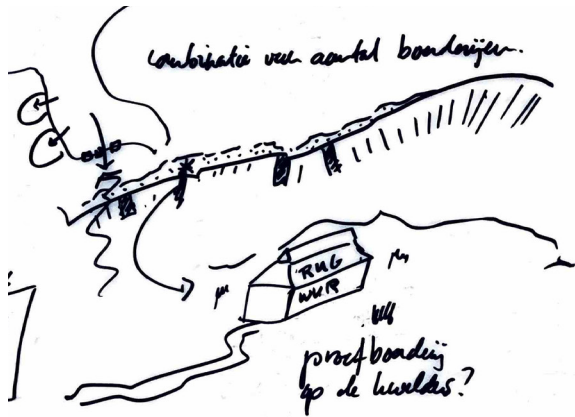
Er dient op een andere manier van zoetwater (drinkwater en regenwater) gebruik gemaakt te worden op particulier en/of industrie niveau. Een prestatie vergoeding voor het vasthouden van zoetwater (o.a. landbouw) zou hieraan kunnen bijdragen. Middels samenwerking tussen meerdere provincies en boerderijen (coöperaties – pilots) zouden andere gewassen/rassen uitgeteerd kunnen worden. Dit leidt tot kennis ontwikkeld. Veel kennis is al beschikbaar bij boeren. Kennis en data zelf zijn ook verdienmodellen. De volgende stap is om van een verdienmodel naar praktijkvoorbeelden te gaan.

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

Om dit te faciliteren is investering door de maatschappij en/of overheden nodig. Zo profiteert de maatschappij ook. Er kunnen ook nadelen zijn voor sommige landbouwers, bewoners, industrieën of natuurgebieden. Hoe kunnen we hiermee omgaan? In ieder geval is iedereen ermee eens dat meer kennis opbouwen nodig is. Alternatieven en potentie van de dienst/markt voor nieuwe producten moeten ook onderzocht worden voor heel noordelijk Nederland.

Kennisvragen (deels ook eerder genoemd)

- Hoe kunnen/zouden we meer kennis moeten opbouwen en vastleggen?
- Hoe kunnen we de dienst en marktsector meenemen (nieuwe vormen van landbouw, enz.), niet alleen in de kustzone maar heel noordelijk Nederland?

Voedselkweldens (?)

1. in de kleischil

hogeland laagmidden

nu: doorspieling Jssel meer water

• niet optimaal nu

minder beschikbaar toekans

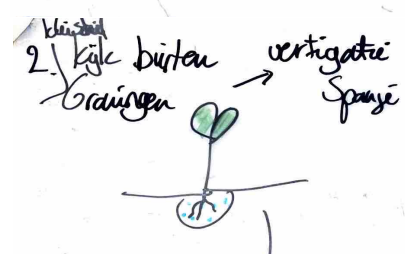
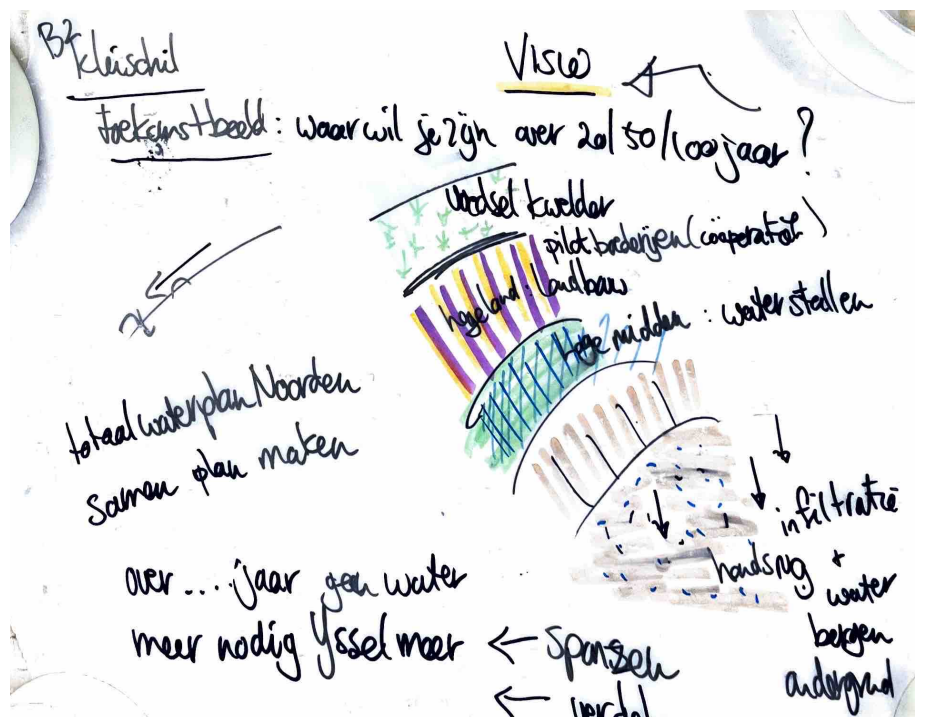
Soms veel water, later te weinig.

water opslaan water? Riet diep? Zoet water erin

Zichtingen

veel water ← weinig water

meer spreken:
 → zaitres is sterk tekort (toel proef bedrijf)
 → graaijer boerse kennis als **business** modellen
 + data
 → **proef boerderij** op kwelder.

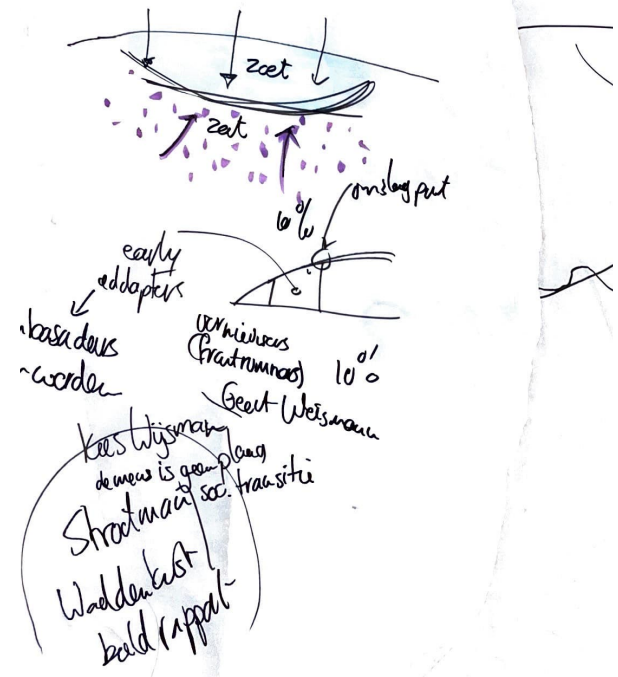

leeland diepte infiltratie

• Data + kennis boeten samen proef boerderij

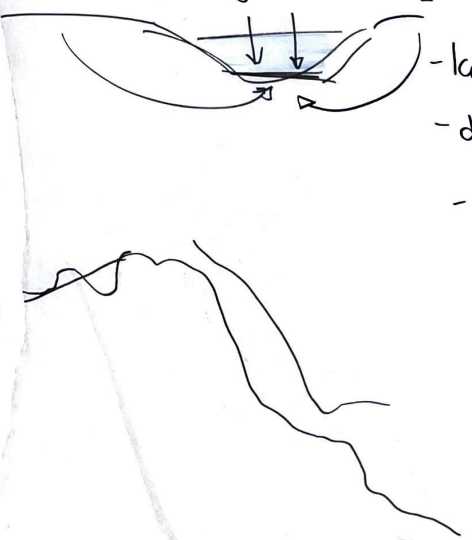
Creer nu vraag voor zitte producten
 Concept: eet bare kwelder!

strakproducten kwelder-halms goed beheer

keus wijzen
de mens is groep
Shoofman
Wadden kust
bold rippat

Lage Midden
tegendruk

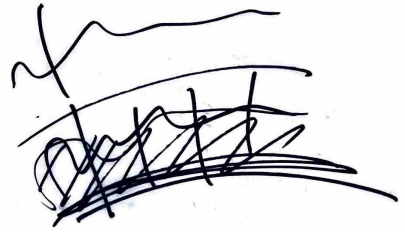
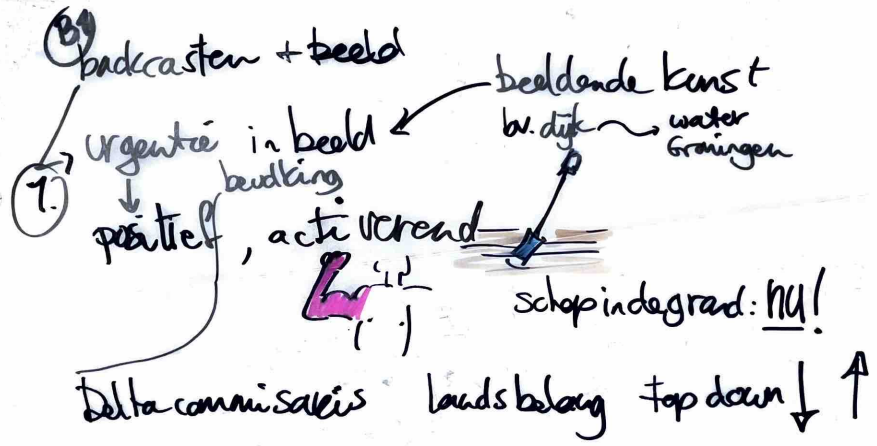
- kustverdediging
- diensten uitruilen
→ Puncties lopen Landschap
- wisselpolders
→ eigenaar wisselt.
→ tijdelijke punctu
wissel natuurlandbouw

meng van
extensieve teek
Ldiensten

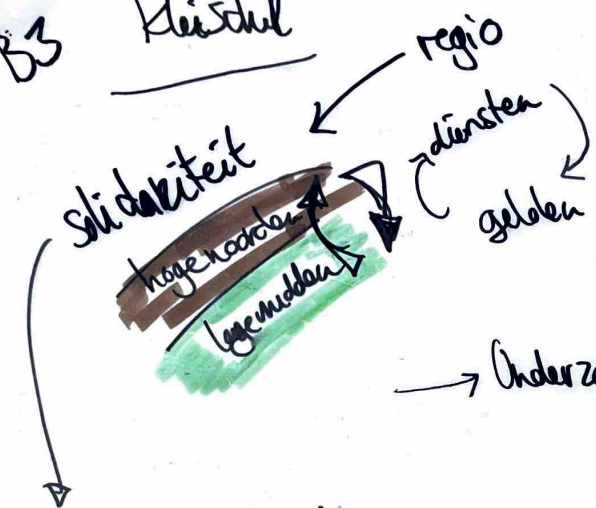

③-5 Kleischil

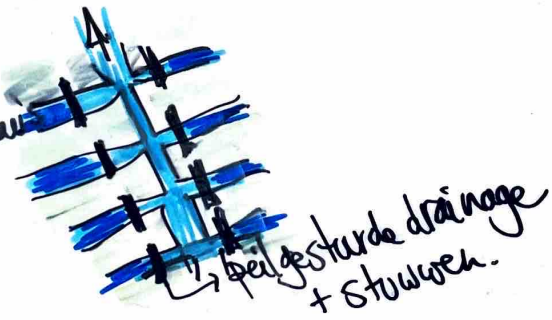
idee: geen en nemen ?? ← tems Deltaland progr.
 Waddenzee // land (onderzoeken) ←
 Middelzee ←
 opslippen polders voor ophoging.

B3 Kleischil

Onderzoek!
 hoge schaal
 laag schaal bv. schakken in
 sloten + drainage

Samen
 + alle schaal niveaus

2.3.2 Van Land naar Zee

De meerwaarde t.o.v. de huidige situatie (waarde propositie)

De oorspronkelijke naam van dit verdienmodel, Van Aa tot Zee, is een bestaand idee dat is uitgewerkt voor de Groningse Waddenkust dat valt onder Waterschap Hunze en Aa's. Dit bestaand idee biedt ook veel inspiratie voor andere delen van de Groningse kust. Om verwarring te voorkomen is aan dit mogelijke verdienmodel een nieuwe naam gegeven: "Van Land naar Zee"

Het idee van dit model is om het areaal landbouwproductie gebied groter te maken, door o.a. de kwelders en de zee deels ook als productielandschap te benaderen. Dit is de waarde propositie ten opzichte van de huidige situatie. Mogelijke oplossingen omvatten Nature-Based-Solutions (NBS) zoals de aanleg van wisselpolders en kwelders. Dit kan zeker ook buitendijkse gebieden betreffen voor (voedsel)productie zoals zilte teelt of andere zouttolerante gewassen en rassen. Maar biodiversiteit, kustbescherming en energievoorziening zijn ook belangrijke componenten. NBS zoals kwelders voor de Waddendijk dragen bij aan kustbescherming.

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienmodel

Op de langere termijn spelen hier politieke, sociale en economische keuzes, vooral in relatie tot de discussie over de eventuele verandering in het landeigenaarschap. Het is duidelijk dat boeren en natuurterreinbeheerders vroeg in het proces mee moeten worden genomen. Dat is volgens de deelnemers ook de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie (een waarde propositie op de procesaanpak). Maar zou dit 'top-down' tot stand moeten komen of 'bottom-up'? Want het behoud van de huidige grondposities is een doodlopende zaak. Het Lauwersmeer en het gebied eromheen is een mogelijk pilotgebied voor het implementeren van NBS en kringlooplandbouw, eventueel door een boerencoöperatie van melkveehouders en akkerbouwers. Waterstofproductie wordt ook voor dit gebied als kans genoemd maar is niet verder uitgewerkt in het atelier. Kunnen alternatieve gewassen, zoals hennep en vlas als een verdienmodel functioneren?

Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienmodel?

Zilte teelt en/of andere teelt, zoals zouttolerante gewassen zijn ook een

mogelijkheid. Eigenlijk is de uitdaging misschien een andere manier van teelt (vlas, hennep) als een verdienmodel. Ook om planten en dierziektes te kunnen bestrijden is een minder afhankelijkheid van andere regio's nodig. Dit vraagt om streekeigen producten. Hiervoor zijn een aantal randvoorwaarden nodig waarbij de overheid kader stellend is. Voorbeeld: om bio-based bouwen te realiseren met producten uit de landbouw dan kan de overheid daarin kader-stellend optreden. De overheid kan ook een rol spelen bij het verlenen van vergunningen en het opstellen van bestaande en toekomstige wet- en regelgeving (o.a. Natura2000). Aansluiting bij de Green Deal en andere initiatieven in de streek/provincie biedt een kans. Een politiek visie op de langere termijn is ook essentieel.

Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

- Doel voor ogen houden i.p.v. regels?
- Heldere kaders vanuit de overheid: bijv. over 5 jaar alleen nog maar bio-based bouwen.
- Bouwvoorschriften, vergunningen en eco-regelingen;
- Regisseurs met overzicht over de gehele voedselproductieketen zijn nodig om aan te kunnen sluiten bij de Green Deal.
- Het initiatief weer meer terugbrengen bij de bewoners van de streek, met ook een rol voor de Provincie
- De politiek heeft een lange termijn visie. De boeren kunnen dan weer hun bedrijf leiden en investeren.
- Meer ruimte voor wisselpolders en kwelderwerken
- Meer ruimte geven aan de Waddenzee door aanleg van wisselpolders en ontpoldering
- Aanpassingen in de voedselketen van primaire productie tot consumptie (supply chain). Zonder vraag naar voedsel, geen voedselproductie.

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

Op de korte termijn (5-10 jaar) moeten we in dit model inzetten op het onderzoeken en realiseren van nature based solutions (o.a. kwelders,

4. Van Land naar Zee

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)

• Zet bereik in ook voor natuur beheer
 ↳ bescherming kost.
 ↳ natuur
 ↳ Zouden mangrove bossen kunnen
 ↳ NBS: ander reeks vragen
 ↳ lokale huwelijk meer als 70%

2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- behoud van huidige situatie is doodlopende zaak
 - naar economy of scope
 - wat topdown, wat bottomup?
 - kringlopen sluiten op coöperatieve manier!
 ↳ leef medies van politiek + besluitvormingskracht
 ↳ melkveehouders-actoren

3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- Leert plannen uitbreiden
 ↳ voldoende bestrijding
 ↳ leer de producent
 ↳ strek eigen eten
 ↳ verbruik

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- diel voorgenomen handelen i.p.v. regels
 - Overheid kaderstellend: w over 5 jaar
 ↳ brobased bouwen
 ↳ bouw voorschrijft vergunningen (wet + regelgeving) + eco keuringen!
 ↳ Regisseurs koken zijn aan zet!
 ↳ (+ aansluiten Green deal)
 - Initiatieven terug in streek / 20 kan hier Provincie
 - Politiek lange termijn Visie
 ↳ zijn belangrijk
 ↳ leiden

Canvas 1 Van Land naar Zee

4. Van Land naar Zee

Sessie 2, atelier Hornhuizen 7 november 2023

5. Backcasten; wat doe je nu, over 5 jaar, over 10 jaar, over jaar om dit model te realiseren?

+ NBS implementeren / onderzoeken (kwaliteit; wis/pedagogisch)
 + andere soorten planten/geassen uitproberen (zout-tolerant)
 + meer ruimte voor de Waddenzee?

6. Waar gaat dit Maatschappelijk Verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

- bepaalde gebieden laten opsluiten (wadden/voedsel)
 => opschalen
 - bepalen van de ecologische kwaliteit

7. Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde-creatie?

afhankelijk van de analyse / wie het organiseert
 - Investeren - marktovername / her(en) / sociale
 - Politiek - deelside
 - Wie heeft nadeel - bepaalde boeren/boeren, enz.

8. Wat moet er nog worden onderzocht om dit Maatschappelijk Verdienmodel te realiseren? (onderzoeksvragen)

+ onderzoek welke planten @ goed tegen verzilting
 + klei/zilt effect op saliniteit? Hoe dat iets?
 + meer ruimte (heren) / opportuniteit voor de Wadden?
 ↳ hoe ziet dat eruit; hoe kan dat beter worden?

Canvas 2 Van Land naar Zee

wisselpolders) en nieuwe landbouwgewassen (o.a. zouttolerante en droogte resistente teelten).

Op de langere termijn moeten we ook aan de Waddenzee denken om het mogelijk meer ruimte aan te bieden want het wordt steeds meer onder druk gezet en ingeklemd, wat tot effect op de fysische en omgevingsprocessen leidt. Bepaalde gebieden laten we meer opslibben door de aanleg van o.a. wisselpolders of ontpoldering. Er moet ook rekening worden gehouden met de ecologie van de Waddenzee. Afhankelijk van de wetgeving en het beleid moeten er eventueel wat worden aangepast om de verdienmodellen te kunnen realiseren.

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen?

- Bepaalde gebieden laten opslibben met wisselpolders, ontpoldering en dubbele dijken;
- Klein beginnen en daarna deze NBS-concepten opschalen.
- Beoordelen van de ecologische kwaliteit/staat
- Lauwersmeer als potentiële pilot locatie voor een proefboerderij?

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

Meerdere stakeholders spelen hier een rol in hoe de kosten en baten worden verdeeld hangt af van de doelgroep en wie wat gaat organiseren. Maar over het algemeen kan de investering door de maatschappij, boeren en boerencoöperatie worden uitgevoerd. In principe zijn dat dan ook de actoren die van deze investering ook profiteren. Bepaalde boeren en bewoners krijgen er eventueel nadeel van en we moeten ook nadenken over hoe we dit moeten aanpakken. Daarnaast hebben we nog wat dingen moeten onderzoeken om dit maatschappelijke verdienmodel te kunnen realiseren. Zo is er onderzoek nodig naar planten die goed tegen verzilting kunnen.

Kennisvragen

- Wat is het effect van klei/zavel op saliniteit van het bodemvocht en de beschikbaarheid van microverontreinigingen na het opbrengen van het slib op de bestaande bodem?
- Hoeveel extra ruimte is nodig voor de Waddenzee?
- Excursie naar Noordwaard/Overdiepse Polder om uit deze regio te leren hoe meer ruimte voor (zoetwatergetijde)dynamiek gerealiseerd kan worden met maatschappelijk draagvlak.
- Welke planten(cultivars) kunnen goed tegen verzilting?

2.4 Waardemodellen met waterveiligheid, natuur en landbouw

2.4.1 Brede kustlandschap met zee en Wisselpolders langs de Eems

Deelnemers: Mariska Folkers (Provincie Groningen), Henk van Norel (Waterschap Hunze en Aa), Leonardo Veen (Provincie Friesland), Jan-Willem Nieuwenhuis (Waterschap Noorderzijlvest), Bianca de Vlieger (Wageningen Environmental Research), Brenda Walles (HZ)

In deze deelsessie kwamen twee maatschappelijke verdienmodellen aan bod uit het 1e ontwerpatelier in Groningen: 'Brede kustlandschap met Zee' en 'Wisselpolders langs Eems' ([Resultaten eerste ontwerpatelier](#)). Tijdens het vorige ontwerpatelier zijn beide verdienmodellen apart uitgewerkt. Tijdens dit ontwerpatelier zijn ze weer samengevoegd wegens de sterke overeenkomsten tussen beide verdienmodellen. Het gebied dat in oogschouw is genomen ligt tussen Termunterzijl in het oosten en Lauwersoog in het westen.

De meerwaarde t.o.v. de huidige situatie (waarde propositie)

Huidig: In de huidige situatie bieden smalle waterkerende werken (dijken) waterveiligheid. Onder invloed van klimaatverandering (zeespiegelstijging) zijn mogelijk andere vormgeving van kustverdedigingen gewenst, waarbij ingrepen in het landschap zijn gebaseerd op natuurlijke (fysische-ecologische) processen.

Toekomst: In de waarde propositie wordt er ingezet op brede multifunctionele waterkerende landschappen. In het 1e ontwerpatelier zijn diverse ingrepen in de inrichten nader uitgewerkt. Kern is om brede kustlandschappen te ontwikkelen in combinatie met aanvullende verdienmodellen.

De deelnemers formuleerden twee alternatieve denkrichtingen om te komen tot een nieuw waterlandschap met twee bouwstenen voor een nieuw verdienmodel:

- **Bouwsteen 1:** Slib uit de Eems-Dollard gebruiken voor ophogen van laaggelegen gebieden langs de kustzone als waardevermeerdering voor boeren (vgl. Breebaart);

- **Bouwsteen 2:** Transformatie naar brede multifunctionele kustlandschappen (waterveiligheid, recreatie, belevingswaarde, zoetwateropslag en aquacultuur).

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienmodel

Er is gediscussieerd over de realiteitswaarde van bouwsteen 1 en 2, waarbij de volgende vragen opkwamen:

- De vaargeul naar Emden is vertroebeld door verhoogde slibconcentraties. Kun je dit slib afvangen en wat doe je vervolgens met die slibvang? Door historische landaanwinningen liggen er al meters slib in het land opgeslagen. Dit mechanisme van buitendijkse opslibbing is ook toepasbaar voor de binnendijkse laaggelegen gebieden. Echter, door gebrek aan gevoel van urgentie mis je mogelijk de 'window of opportunity' om te handelen. De Waddenzee komt steeds hoger te liggen terwijl de binnendijkse gebieden omlaag gaan. Het maaiveld van de Grote polder, ten zuiden van Delfzijl, ligt nu al onder laagwater. Door hier slib in te pompen creëer je een slibbak die slecht kan afwateren en consolideren. Mogelijk ben je hierdoor al te laat om met natuurlijke processen te werken, waardoor andere mechanische maatregelen verkend dienen te worden. In andere, iets hoger gelegen gebieden, zou idealiter op korte termijn ingegrepen moeten worden nu het nog boven de laagwaterlijn ligt.
- In het noorden is er momenteel geen urgentie vanuit waterveiligheid. Maar om het gebied toch toekomst bestendig te maken kun je gebruik maken van de huidige gebiedsinrichting en werken aan een toekomstbestendige ruimtelijke ordening. Zo liggen er veel slaperdijken in het landschap. Door deze de functie waterveiligheid te geven, worden ze onderdeel van dubbele dijk principes. Het gebied tussen de zeedijk en slaperdijk kan ingericht worden met natuurlijke of strakke geulen, met terpen als rustpunt terwijl het natuurlijk ophoogt door slibafzetting. Dit kan binnendijks, maar ook buitendijks. Verder kun je alle, nog aan te leggen infrastructuur en gebouwen, middels een

toekomstbestendige ruimtelijke ordening klimaat robuust aanleggen (lees: boven een bepaald maaiveld).

Conclusie: De meerwaarde van slib voor binnendijkse gebieden wordt onderschreven, maar wat al deze vragen samengevat laten zien is een handelingsverlegenheid die doorbroken moet worden. Als we nu niet handelen missen we de kans om gebruik te maken van natuurlijke processen.

Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienmodel?

Door de deelnemers werden de volgende uitdagingen en aanvullingen benoemd:

- In het verleden zijn gebieden met dubbele functies aangelegd. Zo hebben noodbergingsgebieden bijvoorbeeld een nevenstatus natuur. Door natuurontwikkeling in deze gebieden ontstaat de perceptie dat het gebied niet meer blank mag komen te staan, terwijl dat het hoofddoel was. Hoe behoud je de hoofdfunctie, terwijl nevenfuncties zich ontwikkelen.
- Door gebieden anders in te richten vinden er wijzigingen plaats in de omvang van Natura2000 habitat. Dit is tegen de Natura2000 wet- en regelgeving in en kan mogelijk een barrière vormen in deze transitieontwikkeling.
- Ga op zoek naar koppelkansen om tot pilots te komen. In de Kerkhovenpolder staat een historische boerderij in verval. De eigenaar heeft geen geld voor herstel. Door het gebied aan te wijzen als wisselpolder en samen met de eigenaar op zoek te gaan naar subsidie voor herstel van de boerderij kan mogelijk een eerste pilot ontstaan.
- Het inzichtelijk maken van de nut en noodzaak. Zin en onzin. Er werd geopperd om een kwelder af te graven, zodat vrijgekomen sediment gebruikt kan worden voor het ophogen van het binnendijkse land. Dit zijn echter postzegelacties waardoor dit niet op grote schaal toepasbaar is.

Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

- Behoud van elementen in het landschap. De huidige slaperdijken bijvoorbeeld niet laten verdwijnen en een status van kering toekennen.

- Houd in ruimtelijke ordening rekening met een toekomstige brede kustzone.
- Problemen met vertroebeling zijn ontstaan na inpolderingen in Duitsland. Acties in Duitsland zijn onderdeel van het probleem. Over landsgrenzen heen kijken naar oplossingen.
- Houd slib wel dicht bij de kust.

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

De deelnemers hebben vooral gesproken over de stappen die nu genomen dienen te worden om het model te realiseren in de toekomst.

De volgende stappen waren geïdentificeerd:

- Starten met slaperdijken de status waterkering terug te geven.
- Starten met regelgeving voor een toekomstbestendige ruimtelijke ordening waarbij rekening gehouden wordt met brede waterkerende landschappen en een bepaald maaiveld voor nog aan te leggen infrastructuur en gebouwen.
- Uitzoeken welke boeren op korte termijn willen stoppen en vanuit hier inventariseren waar kansen liggen om met pilots aan de slag te gaan.
- Start met pilots om te laten zien wat wel en niet kan. Deze pilots dienen als voorbeeldprojecten zodat we van praten overgaan op actie en de maatschappij kan wennen aan het idee, alvorens brede waterkerende landschappen op grote schaal toegepast kunnen worden.
- Wil je de motor starten moet de maatschappij veranderen. Er wordt heel erg vanuit het vertrekpunt van de boer beredeneerd. Een boer die zijn land teruggeeft aan de invloeden van de zee. Maar mogelijk werkt een benadering vanuit de natuur beter. Een stuk natuur toewijzen aan een boer om daar zijn activiteit op te ontplooiën, terwijl de natuurpartij zijn land in beheer krijgt voor natuurlijke opslibbing, wat vaak gepaard gaat met natuurontwikkeling (zie als voorbeeld de natuurontwikkeling in de Hedwigepolder).
- Start met mechanisch ophogen van gebieden, met een maaiveld lager de laagwaterlijn. En inventariseer welke gebieden op korte termijn onder de laagwaterlijn komen te liggen.
- Bewaren van het gedachtegoed is van belang. Wisselpolders met een uitruilperiode van 50 jaar overstijgt meerder generaties. Hoe voorkom je dat gebieden terug geruild worden na de verstreken tijd.

5. Brede kustlandschap met Zee + wisselpolders

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)
 Meer waarde de dubbele dijken: recreatie, waterveiligheid aquacultuur
 Kamberging futre tbv economische waarde (scheepvaart)

2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

Veel bestaande slaperdijken.
 Urgentie

3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- Nieuw habitatte wijzigen
- Multifunctioneel
- maatsch inzichtelijk maken met 8 noodzaak

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

Toekomstbestendige ruimtelijke ordening.
 behoud slaperdijken, aanleg infrastructuur (gasleiding)
 Ruimte in behuizen Norder

Canvas 1 Brede Kust, Landschap met Zee & Wisselpolders langs de Eems

5. Brede kustlandschap met Zee + wisselpolders

Sessie 2, atelier Hornhuizen 7 november 2023

5. Backcasten; wat doe je nu, over 5 jaar, over 10 jaar, over ... jaar om dit model te realiseren?

- 1 Nu mechanisch ophogen. Nu eigenlijk al (te) laat.
- 2 Slaperdijk weer de status van waterkering teruggeven. Maak nu regulering over alles wat je nu bouwt: toekomstgericht. Nagaan of er boeren willen stappen. We hebben behoefte aan voorbeeldprojecten. We moeten aan het idee werken

6. Waar gaat dit Maatschappelijk Verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

Vertel aan de boeren wat sedimentatie de afgelopen eeuw allemaal heeft gebracht.

7. Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde-creatie?

- 1 Hier speelt waterveiligheid. Dus iedereen profiteert. Ophogen door havenbedrijven.
- 2

8. Wat moet er nog worden onderzocht om dit Maatschappelijk Verdienmodel te realiseren? (onderzoeksvragen)

- We hebben pilots nodig.
- Mag je slib onttrekken aan de Waddenzee en welke effecten heeft dat? (Ook internationaal)

Canvas 2 Brede Kust, Landschap met Zee & Wisselpolders langs de Eems

BREED KUSTLANDSCHAP

dam bouwen van Delfzijl naar Duitsland.

→ O2 loosheid
zandhonger
vismigratie

Niet alleen natuur
waterveiligheid
zoetwater

Over 100 jaar Waddenzee
1 grote plaat

Eems Dollard : vertroebeling

Spontane kwelderontwikkeling

Eilanden wadden : veel zand
Bij de kust Gr-Fr : veel slib

Slaperdijk als iekering

Wisselpolders

↓
Hoe lang? Het gaat wel sneller als je watergeultjes uitdiept en slib eraast legt.

Waak ervoor dat de best. agrarisch blijft.

Kwelders moeten kwelders blijven

Natura 2000 : opp. moeten blijven in standhoudingsdoelen

2050: Opp. L + N houden zoals het is?

Ver vooruit kijken : in toekomst bredere kustzone in K.O.

Wat is de nodige inspanning

V.b. Friesland. Boeren uitkopen

Hoogwaterveiligheid is randvoorwaarde

- Stikstof
- Te duur om dijk te blijven oplossen

eiland met re

Opbarsten = risico

Voordeel van hogere kustzone dan overstroomt het minder en houdt je meer zoetwater vast.

Tussen Delfzijl en Punt van Rijde

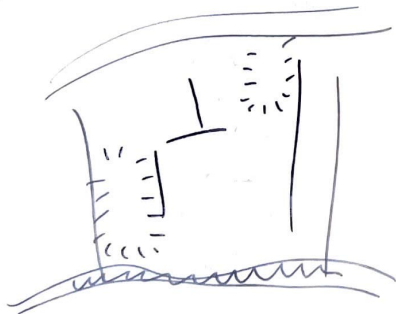

Combinatie van zoet- en zoutwater buffers

Blauwe Omgevingsvisie
Zoetwaterbuffer in lage midden

of straliker

Noodbergingen
Rond Eemshoofd → waterbuffer

Kustzone verbreden aan zee kant:
is het wenselijk?

Op de eilanden wordt och
continu gesedimenteerd.

Geen landaanwinning, maar
als kustzone die meegroeit
Houd wel komberging op orde

Aanpakken bij natuurlijke processen

Hoeverd komberging extra heb je
nodig als je Eems Dollard weer
in balans wilt brengen?

HET PROBLEEM VAN WADDENZEE:

Gebreuk aan dynamiek.

Waddenzee

DUS: De natuurpartijen
moeten als eerste land opgeven.
Anders gaat de boer nooit mee.

Het slib dat je gaat baggeren,
moet je aan land brengen

Slibhub's

Boer met + natuurpartijen
Eemshoofd 2005-11-17
F

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

Vertel boeren wat sedimentatie de afgelopen eeuw allemaal heeft gebracht, maar laat ook natuurbeheerders de mogelijkheden zien door naar andere projecten te kijken (bijvoorbeeld in Zeeland: Perkpolder, Hedwigepolder)

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

Hier speelt waterveiligheid, deel van de investering moet komen uit het Rijk. Waterveiligheid is voor iedereen van belang, dus iedereen profiteert. Het heeft welk nadelen voor bijvoorbeeld de havenbedrijven, die meer kosten kwijt zijn aan het ophogen van het maaiveld alvorens ze over kunnen gaan op bouw. De grondeigenaren hebben ook een nadeel. Waar nu landbouw bedreven wordt hebben ze straks geen inkomsten, of moeten ze omschakelen om een ander beroep.

Kennisvragen (deels ook eerder genoemd)

Mag je slib onttrekken aan de Waddenzee en welke effecten heeft dat op het systeem? Ook internationaal.

Hoeveel slib mag je onttrekken aan de Waddenzee?

maatschappelijk businessmodel

Werken met Waterland schappen

6. Wisselpolders langs Eems + brede kust

Sessie 1 atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)
 - 1 Slib Eems Dollard gebruiken voor ophogen (1) → Nic spruit waterveiligheid! (Het is schoon genoeg). Waardevermeerdering vgl. Breebaart voor diere
 - 2 Transformatie naar multifunctioneel gebied Nieuwe Wierden: zoetwaterbel, recreatie, bewoningswaarde
2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

Je gaat de urgentie (zoals bij Ruimte voor de Rivieren) nooït voelen omdat zeespiegel langzaam stijgt ("Geef ons heden ons dagelijks brood en af en toe een watersnood")
3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?
 - Hoe zou de natuur het zelf wel willen doen?
 - qenslibbq benutten voor wisselpolders
 - In herhovenpolder historische boerderijen in verval → kans om te heropbouw. Samen op zoek te gaan naar subsidie + plan voor wisselpolder
4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?
 - Slaperdijken die er nu zijn niet laten verdwijnen. Status van kering geven.
 - Houd in Ruimt. orde rekening met brede kustzone
 - Duitsland is onderdeel v.h. probleem (en dus ook graag van de oplossing)
 - Houd slib wel dicht bij de kust.

Canvas 1 Wisselpolders langs de Eems

2.5 Waardemodellen met kansen voor beleving, recreatie en cultuur

Deelnemers: Arne Roelevink (Noorderzijvest), Marc van Zanten (Provincie Groningen (Project Blauwe Stad), Trudy Oosterhuis (Zelfstandig ondernemer, Donald Marskamp (Landschapsarchitect | Studio Mars Laboratorium voor ruimtelijk ontwerp), Gerard Kleinsmit (Gemeente Het Hogeland), Noortje Pellens (WEnR)

2.5.1 Masterplan Waterlandschap Waddenkust

De meerwaarde t.o.v. de huidige situatie (waarde propositie)

Het masterplan Waterlandschap Waddenkust is in het eerste ontwerpatelier uitgewerkt als een lange termijn visie voor de ruimtelijke ordening. De deelnemers geven aan dat dit eigenlijk niet genoeg is. Om het toekomstbeeld te bereiken is bewustwording bij bewoners van het huidige landschap een eerste noodzakelijke stap.

Algemene punten

- De 3T's: talent, technologie en tolerantie. Creativiteit vloeit door als er creatieve mensen in een gebied wonen.
- Verdienmodel: Voor wie? Als je vanuit het perspectief van de vogels denkt, kom je heel anders uit in visievorming en planning. Huidige dieren ontbreken. Interessant om te kijken naar het landschap vanuit een dier.

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienenmodel

Het is belangrijk om verbindingen te leggen met onderliggende projecten. Er gebeurt te veel in hokjes en er is vaak weinig samenhang. Om effect te hebben moet je samen optrekken. Zoals door 'Hand in hand' te werken. Een masterplan wordt realistisch als je het samen (boer, natuur, etc.) gaat doen. Een masterplan is slechts een start. Waar eindigt het? Het is goed om de eindgebruikers en doeleinden voor ogen te houden. Je moet het hier en nu voor ogen houden: je hebt bestaande regelgeving (NL, EU), verzilting gaat een rol spelen, er is meer behoefte aan plantaardige eiwitten, klimaatverandering en KRW-doelen moeten gehaald worden. Deze factoren moeten meegenomen worden in het opstellen en uitvoeren van een masterplan. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienenmodel?

Samenwerking en alternatieve verbindingen leggen tussen mensen en partijen die elkaar niet vanzelfsprekend kunnen vinden is wel een uitdaging. Dat vergt lef. Een Land Art project zou als katalysator gebruikt kunnen worden. Vraagstukken die groot en abstract zijn moeten gewoon duidelijke en behapbaar worden gemaakt zodat iedereen het kan snappen. Daar kan vooral kunst bij helpen. Bovendien is *community*

building essentieel om sociale cohesie te krijgen. Dwarsdenkers en koplopers heb je nodig die durven te proberen. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

Verbindingen leggen:

- Mediators: mensen die de taal spreken van verschillende partijen.
- Vanuit kunst: belangrijk om verbindende factor te zijn. Je moet de verbinding zoeken met de omgeving. Dit geldt natuurlijk ook voor de verbindingen leggen tussen bijv. overheden.

Eigenheid van de omgeving is ook een kracht:

- Te veel doen kan een gevaar zijn, waardoor je de waarde van het gebied eruit haalt. (Denk aan voedselbossen: soms staan die in een omgeving die helemaal niet geschikt is voor een bos)

Eigenaarschap: Als je eenmaal bewustwording hebt, wie gaat het dan oppakken?

- Er moet een economisch perspectief zijn. Een goede boterham verdienen, geen gekke rijkdom.
- Andere waarde ontstaat als er economische waarde is: sociale, emotionele waarde, etc. Met de veranderingen die eraan komen: waar liggen mijn kansen als boer? Misschien een neventak? We kunnen niet allemaal een agrocamping beginnen en niet elk perceel kan een land art zijn.
- Je moet rekening houden met factoren als workforce en vergrijzing. Is je arbeidskracht groot genoeg om de plannen en transitie uit te kunnen voeren? Het is heel belangrijk om te zorgen dat mensen ergens willen zijn. Dat ze zich verbonden voelen met de omgeving en zich daarvoor willen inzetten.

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

Op sommige plekken moet je even niets doen. Planvorming moet echter wel nu gebeuren zodat je over 5-10 jaar kunt acteren. Niet alles is nu al urgent, maar dat wordt het wel, dus je moet op tijd goede plannen maken voor uitvoering. Termunten is het enige gebied met de urgentie om nu meteen iets te doen. Dit gebied krijgt daarom een voorbeeldfunctie. Maar wat is het eindbeeld? Nu is die nog best breed. Groenblauwe dooradering moet ook terugkomen. Zoet water moet je vasthouden, ook

voor agrariërs en bedrijfsvoering. Daar waar je zoetwater gaat vasthouden ontstaat tevens ruimte voor toerisme.

- Landschap-inclusief

Onderwijs en bewustwording

- Bewustwording, mensen meenemen in feiten. Campagnes starten. Mensen onderdeel maken van ergens naartoe bewegen.
- Onderwijs en dan specifiek de lesstof. Vraagstukken van nu zichtbaar maken en in het onderwijsprogramma verwerken
- Innovatiewerkplaatsen aanbieden
- Klein beginnen, vanuit theorie naar praktijk en dan op een kleine schaal testen. Theorie en praktijk (beeldend) samenbrengen.
- Wees aanwezig op basisscholen, mensen moeten gaan leren waar je naartoe werkt.
- Met koplopers een groep bouwen die anderen stimuleert.
- Zichtbaar maken wat er al gebeurt. Successen vieren, gooi de deuren open bij bedrijven en werkplaatsen. Dat is niet iets Gronings. Ook laten zien naar buiten Groningen: hier gebeuren interessante dingen die niet ergens anders al plaatsvinden. Teams niet alleen laten bestaan uit Groningers.

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

Het zou meer over bewustwording moeten gaan en minder over ruimtelijke inrichting. Om dit te bewerkstelligen zal het meer bij de burgers zelf moeten belanden. Zij kunnen dan zelf van bottom-up het oppakken. De overheid moet daar niet tussen zitten, maar kan wel faciliteren met subsidies. Dit zou ondergebracht kunnen worden bij subsidies en programma's, bv. [Nij begun](#) (geld vanuit het rijk – 13 miljard in 30 jaar). Het gaat dus over veel gebieden en het zou hier goed in passen.

7. Masterplan Waterland Waddenkust

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)

- * Meer divers verdienmodel
- * Robuuster richting de toekomst
- * Logere zieletoelak dus minder Best Keuringen

1. nmln recht landbouw. 2. meer maatschappelijk. 3. kleinschalig. 4. Participatie. 5. 50% Relatief. 6. 70% Relatief. 7. 80% Relatief. 8. 90% Relatief. 9. 100% Relatief.

1) meer waarde. 2) integratie van gebied. 3) van perspectief van gebied. 4) omringd.

2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- * Vanuit de omgeving
- * veiligheid
- * Energetisch
- * Klimaatvoorziening
- * water kwaliteit & kwantiteit

Verstrijding van de werkelijkheid

Hand in hand. Meer natuur. Kosten belangrijk. Kort ledant.

Een masterplan is een stuk waar rustig is?

3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- * Ruimte voor andere invulling Agrarische gebieden
- * meer ruimte kleinschalig (Agrar) toerisme.

Samenwerking diverse doelgroepen. Overstapen van de landbouw.

Eigenaarschap. Wie gaat wat winnen dan?

- Hoe omgaan met toeristische belangen?

Community Building

* en moet ook een verdienmodel blijven. * eigenheid vrd omgeving boogent. * energie transitie. Landelijke omgeving. mee willen geven.

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

- Participatie
- Inhoudelijke Werkzaamheden
- Sociale versterking

In samenwerking met omgeving. Ondersteuning vanuit overheden. Diversiteit.

Gum het gedachte. goed tijd om duidelijkheid tot uitvoering te komen.

Canvas 1 & 2 Waterland Waddenkust

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

- Als er ruimte wordt gegeven komen mensen met ideeën. Het geld is er nog wel niet, maar ineens wordt de burger betrokken en serieus genomen.
- Wie heeft nadeel?
- Als er geen omgevingseigen waardecreatie is dan heeft de omgeving er nadeel van

Kennisvragen

- Wat heeft een Groninger eraan? Grote buitenlandse investeerders komen soms en nemen revenu mee. Wat wordt er gebracht in plaats van wat wordt er gehaald?

2.5.2 Duurzame Waddeneconomie

De meerwaarde t.o.v. de huidige situatie (waarde propositie)

Innovatiewerkplek: kennis op gebied van landbouw, als hub/proeftuin in het Noorden. Niet zoals Eemshaven waar energie en Google zitten, maar op landbouwgebied welke een grote meerwaarde kan hebben voor landschap en dorpen. Dit kan o.a. veel mensen en investeerders trekken en nieuwe energie geven. Daar is veel ruimte voor nodig. Het plan Duurzame Waddeneconomie spreekt tot de verbeelding. Het is doelgericht en je weet waar het naartoe gaat en hoe je wil ontwikkelen. Dat is de meerwaarde ten opzichte van huidige situatie en andere plannen.

NB In dit atelier kiezen de deelnemers een duidelijk andere koers dan de deelnemers uit de eerste workshop die juist Google en de energie transitie in de Eemshaven centraal zetten.

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienmodel

Energietransitie in landelijk gebied is anders dan in stedelijk gebied. Er is niet één oplossing en het is daarom nodig om kennis en ondersteuning te vragen. Veel oude woningen passen bijvoorbeeld niet in het energiemodel waar je wel in mee moet. Dat vraagt iets van overheden. Passende oplossing in plaats van blauwdruk:

- Het gaat wel over euro's, wat helpt. Tegelijkertijd kan dit negatief werken, omdat het alleen om ontwikkelingen gaat, ten koste van het landschap. Je moet geen luchtkastelen gaan ontwikkelen.

Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienmodel?

- Er wordt een idee bedacht, maar wat doet dat in het landschap? Een goed ruimtelijk ontwerp is essentieel.
- Voorbeeld van kassen in de Oostpolder wordt aangehaald: bedoeling was telers van elders aantrekken en dat werkte niet. Nu wordt het gebied omgevormd tot industrieterrein. Dit is een gevaar.
- Dubbele dijk: Wil je zilte teelten en aquacultuur in de Eems naast de industrie? Als er iets met de industrie misgaat, heeft dat grote gevolgen voor de teelt. Kwetsbaarheid kan in randgebieden een rol spelen.

Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

De Provincie zegt: Geen zonnepanelenweides meer, verkwanseling van het landschap. Veel agrariërs gaan op dit moment aan de slag met de aanleg van zonnepanelen, want dat is een goed verdienmodel. De vraag moet zijn: wat brengt het onze omgeving? Voegt het kwaliteit toe of niet? In Nederland is hypergedrag om overal vooraan te staan met ontwikkeling. Daarmee loop je risico dat dingen fout gaan. Ondernemers geven vaak aan dat er meer stabiliteit in verandering nodig is, bijvoorbeeld terugverdienen van die verandering. Dit kan de kracht van Groningen zijn, maar het moet te behappen zijn. Niet te groot of te snel, en het moet een kwalitatieve oplossing zijn. Vaak worden te goedkope en ondoordachte interventies gedaan of constructies neergezet. Duurzame waddeneconomie staat niet 1-1 gelijk aan mosselteelt/aquacultuur. We moeten breder kijken: bijvoorbeeld eiwittransitie. Kunnen we meer met alternatieve eiwitrijke gewassen doen? Nu worden die niet geteeld, want het is lastig en risicogevoelig. Agrotourisme is hier ook een voorbeeld van, maar dit moet wel op juiste schaal plaatsvinden.

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

Heel duidelijk zijn:

- Op welke plekken gaan we ervoor? Daar wel en daar niet.
- Eemshaven en Lauwersmeer zouden 2 plekken kunnen zijn waar innovatie kan groeien. Allebei grootindustriële gebieden. In de haven van Lauwersoog kun je van alles in het klein doen. Voorbeeldfunctie. Als je een ontwikkelhub hebt voor een kleine omgeving heb je Lauwersoog nodig. Het gebied heeft stilgestaan, ligt potentie voor ontwikkeling en vergroening.
- Het vraagt om bottom-up masseerwerk. Worden de Groningers er beter van?

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

- Iets waar je als Groninger trots op wordt. Branding van maken. Campagne: 'de zeekraal van Groningen' bij wijze van spreken.
- Zichtbaar maken wat er gebeurt op gebied van bv. voedsel van de toekomst.

8. Duurzame Waddeneconomie

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is huidige situatie? (waardepropositie)

locale
campus

inrichting - welk
kennis (landbouw)
samen
peel ruis / veld
craze - landbouw

Doelgericht
gericht op markt

2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

Koppeling

meerdere
koppelingen
in de
regio

economische en
maatschappelijke
dalen worden
opgevoerd

3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

* eenzijdige
financiering
inrichting gebied
→ idee / oplossing
+ andere wettelijke
vragen en andere
oplossing

Global-
Kennis
opzet
opbouw

Denk om
landschap en
historie

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

→ Zoetwater Rivier
geeft ruimte voor
verschillende teelten
* Doel om
Steun op
inrichting

komer
toe?
toekomstige
opbouw

- Houw het lokal
- Circulair

Canvas 1 Duurzame Wadeneconomie

- Als regio trots zijn op wat hier is, de aardappel van hier is wereldwijd beroemd, maar er is niet veel over bekend in de eigen omgeving. Over hele noordelijke kleischil moet je een dag van de aardappel hebben in oktober. Boerenbedrijven gaan open, in het dorp is er feest, provincie en gemeente stimuleren dat.
- Neem de omgeving mee in die beleving, in zo'n dag van de aardappel: eten op de dijk, connectie maken etc. Dit gebeurt al in de nacht van het Wad.
- Meer informatie zenden richting provincie: dit hoort bij omgeving, bewustmaking. Dat kun je het provinciehuis in trekken. Subsidie komt pas als zij zelf het belang ervan inzien. Beleving en trots is een ding. Financiële instrumenten is een tweede ding.
- Dit is ingericht op ruimtelijke inrichting, je komt gauw uit bij overheidspartners (gemeente/provincie)

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

- Je moet iets met de financiering van de bank. Je neemt risico bij aanpassing in gewassen. Banken moeten mee want die zijn belangrijk bij de financiering. Verzilting is voor bank een risico, vanwege waardevermindering.
- Circulair van industrie en kust naar stad: Warmtetransport, water van industrie naar bv. waterstofproducenten.

Kennisvragen

- Wat brengt het onze omgeving?
- Op welke plekken gaan we ervoor?
- Voegt het kwaliteit toe of niet?

2.5.3 Wad 'n Wereld

De meerwaarde t.o.v. de huidige situatie (waarde propositie)

Vorig jaar werd gezegd: we staan te veel met de rug naar de zee. We moeten het unieke karakter van de Wadden benutten. We onderschatten dat en moeten dat meer koesteren. Dat wil je meegeven aan omgeving. Maar hoe doe je dat? Je hebt niet het besef dat je aan de kust bent hier, zelfs als je heel dichtbij bent. Het landschap is echt een scheidingslijn, je ziet het niet. Ook in het gedrag van mensen: het voelt afgelegen in de positieve en negatieve zin. Kleinschaligheid is een kwaliteit. Dit is kwaliteitstoerisme. Iets moet je in kader van voorzieningen daarmee doen. Als je ze even wil vasthouden (geconcentreerd, niet overal, ook i.v.m. dieren aan het Wad), dan heb je een paar plekken die toegankelijk zijn en dat is waar mensen het voor doen.

De realiteitswaarde van het maatschappelijk verdienmodel

Pakket opties aanbieden met een mix van: toerisme, natuur en eten. Je kunt hier onderwijs bij betrekken, zodat jongeren hun omgeving gaan waarderen. Kwaliteitstoerisme kan lokaal heel aantrekkelijk zijn, waarvoor je niet per se ver weg hoeft voor een unieke ervaring.

Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen op dit maatschappelijk verdienmodel?

B&B's zitten jaarrond vol. Daar is meer behoefte aan, maar voor wie? Zit men te wachten op straten vol campers? Het moet wel passend blijven. Je kunt denken aan digitale toegankelijkheid: Waddenland als online toerisme promotie. Het is niet haalbaar om grootschalig toerisme binnen te halen en men zit er niet op te wachten. Je kunt je ook richten op specifieke doelgroepen. Wadlopen is bv. zo populair dat misschien wel te veel mensen het wad op gaan. Het loopt risico ten onder te gaan aan zijn eigen succes. Behoud van kwaliteit van het landschap is belangrijk. De kwaliteit van een beleving is veel groter als je het kleinschalig houdt, maar het moet wel betaalbaar blijven en niet exclusief voor mensen met een ruimte portemonnee.

Je kunt een gemeenschap weven, ontwerpen, waar verschillende partijen aan meewerken in een gemeenschap. Bij toerisme kan bv. horen: natuur, landbouw, eten, handwerk, kunst, etc. Er gebeurt zoveel in de provincie dat het moeilijk is om van elkaar te weten wat er gaande is. Het zou

goed zijn om aandacht te hebben hoe meer met elkaar te linken. Hotspots die passen in het landschap en in de schaal. Je kunt zo ook verbindingen benutten. Unieke natuur van de wadden meenemen tot in de stad: wad, Lauwersmeer, stad Groningen. Tussengebied tussen bv. provincie/overheid en bevolking is heel belangrijk. Tussenpersonen kunnen helpen dingen realiseren. Het Groningse vuur wordt genoemd als voorbeeld, een voorstelling voor de buurt welke niet eenmalig is, maar waarbij er iets wordt achtergelaten waarmee men verder kan.

Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit maatschappelijk verdienmodel?

Belangrijkste vraag blijft: voor wie doe je het nou? Wil de provincie meer toerisme? Willen de bewoners dit?

- Korte ketens en voedsel van het wad. Die zijn ook te koppelen.
- Lokaal en circulair.
- Participatie.
- Onderwijs speelt ook een enorm belangrijke rol bij de volgende generatie. In stad worden kinderen meer betrokken bij groen en voedsel, er is aanname dat het hier in Groningen al wel gebeurt.

Back casten, wat doe je nu over 5 en 10 of 20 jaar om dit model te realiseren?

- Het Werelderfgoedcentrum Waddenzee wordt nú gebouwd In Lauwersoog, buitendijks.
- Bestemming pand (visserij heeft het zwaar, pand is te groot). Een pand als dit kun je gebruiken voor andere activiteiten om meer met gezicht naar het wad toe staan. Ook goed voor zichtbaarheid. Van visserijsector blijft weinig over. Er is een ander uitgangspunt van gezicht naar de zee en wat Waddenomgeving brengt.
- Van jongs af aan het gevoel van het wad ervaren -> scholen bijvoorbeeld meekrijgen naar het Wad, als onderdeel van het lesprogramma. In noorden van het land. Jong beginnen en bewustmaken van waar ze wonen.
- Jeugd ontmoetingsplekken zijn wegbezuinigd, bijna alles is gericht op senioren. Jongeren gaan weg. Bestaanszekerheid voor je omgeving, daarvoor moet je interessant zijn voor jongeren.

Waar gaat dit Maatschappelijk verdienmodel landen? Hoe dit model te realiseren?

- Er moeten leuke dingen te doen zijn.
- Er wordt weinig geïnvesteerd in activiteiten die mensen trekken, sociale activiteiten of experimenten
- Er wordt geïnvesteerd in beperken van risico's. Niet op kansen. Financiële en juridische mensen zijn aan het sturen, maar dit is niet representatief voor de samenleving.
- Als je ruimte wil creëren om vrij te denken en te doen, moet je meer ruimte gaan bieden en een lefmentaliteit aanwakkeren.
- Groningen is een kustprovincie, maar wordt vaak niet zo bedacht. Dat kan ook anders.
- We moeten verbinding zoeken met de stad. Hoge en lage Aa was merkbaar in de stad door Getij. Zo trek je de Waddenzee tot in de stad en wordt het meer dan Waddenzee en natuur, maar heb je beleving ook in de stad.
- We hebben de stad nodig, die exposure moeten we gebruiken voor de provincie. Zowel nationaal als internationaal. Je hebt elkaar nodig en je moet elkaar vasthouden. De stad heeft ook dingen nodig van hier, dat moet je benutten.
- Je kunt ook nadenken over je perspectief: Groningen wordt gepresenteerd als uithoek, maar als je naar het Waddengebied (dus ook Duitsland en Denemarken) kijkt ligt het precies centraal.

Wie investeert, wie profiteert en wie heeft nadeel van de beoogde waarde creatie?

Dit is een proeftuin in het noorden om mensen (vooral jongeren) te trekken. Energietransitie hoort er ook bij. Tevens zijn er meerdere oplossingen (per gebied). Lauwersmeer en Eems als potentiële locaties ervoor. Hoe ziet het met voedselproductie uit? Is het belangrijk voor de maatschappij? Investering door de provincie? Kwaliteit toerisme creëren en niet per se hoeveelheid.

Kennisvragen

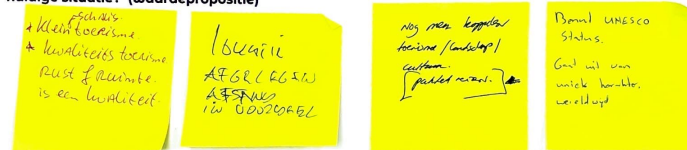
Belangrijke vragen blijft:

- Voor wie doe je het nou?
- Wil de provincie meer toerisme?
- Willen de bewoners dit?

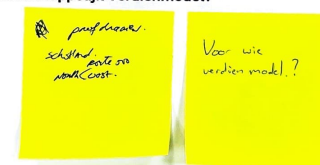
9. Wad 'n Wereld

Sessie 1, atelier Hornhuizen 7 november 2023

1. Introductie Maatschappelijk Verdienmodel. Wat is de meerwaarde ten opzichte van de huidige situatie? (waardepropositie)

2. Wat is de realiteitswaarde van dit Maatschappelijk Verdienmodel?

3. Zijn er uitdagingen, aanvullingen en verrijkingen te bedenken voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

4. Wat zijn de eisen en randvoorwaarden voor dit Maatschappelijk Verdienmodel?

Canvas 1 Wad'n Wad

3. Vervolg en reflectie

Algemeen

Er werd aan het einde van de dag met alle deelnemers gereflecteerd op het ontwerpatelier. Het atelier werd als inspirerend en nuttig ervaren. De vraag was wat deze groep de komende jaren nog kan inbrengen. Hoe kunnen we de deelnemers betrokken houden, wanneer kunnen ze meedenken en hoe kunnen de deelnemers input geven voor de beleidsgesprekken?

Het is belangrijk om in het oog te houden dat de inspiratie van vandaag iets is dat je terug kunt nemen naar je omgeving. Deze inspiratiebeelden zijn nuttig voor beleidstafels, maar je moet er ook zeker de boer mee op. Probeer het laaghangende fruit te benutten om te laten zien hoe aan de slag kunt gaan met maatschappelijke verdienmodellen. Je wilt niet dat het in beleid blijft hangen. We werken samen in en voor de omgeving, dus daar moet je aanwezig zijn en mensen inspireren en activeren. Er zijn veel potenties om verbindingen te maken door kunst.

We moeten ons twinningsdoel niet vergeten, hoe we kennis tussen Groningen en Zeeland kunnen benutten in de vragen die voor beide gebieden toepasbaar zijn. In de eerste helft van 2024 zal er nog een ontwerpatelier in de Zak van Zuid-Beveland plaatsvinden. Dit is een mooie kans om kennis uit Groningen en Zeeland verder aan elkaar te verbinden en de ideeën over maatschappelijke waardemodellen samen te brengen. In het laatste deel van 2024 kunnen er dan gezamenlijke conclusies worden getrokken.

Bovendien kan de uitkomst van 'Werken met Waterlandschappen' meegenomen worden in eventuele vervolgprojecten. Een voorbeeld hiervan is het project *Spoorboek Verbrede kustzone* dat het Waterschap Noorderzijlvest is gestart.

Specifiek te doen in het laatste jaar van het project:

- In een synthesesessie (eerste helft 2024) wordt een houtskoolschets van het gebied gemaakt en een tijdslijn met ontwikkelpad gebaseerd op de verschillende MVM's (bouwstenen). We maken een verhaallijn voor de kustzone met verschillende bouwstenen. Belangrijke boodschap is dat er in de toekomst ondernemerschap is in het kustlandschap, maar het vergt wel aanpassingen en transities. De houtskoolschets kan verder uitgewerkt worden in het Spoorboek;
- De jaarlijkse bootcamp van Werken met Waterlandschappen gebruiken we voor het twinnen met Zuidwestelijke Delta. Dat is dan de plaats waar bijvoorbeeld de houtskoolschets ook aan bod kan komen. Ook kunnen we in de laatste bootcamp ervaringen uitwisselen met het derde living lab langs de Noord-Hollandse IJsselmeerkust waar ervaringen zijn opgedaan met o.a. een burgerraadpleging.
- Na de synthese/validatie van de houtskoolschets voor de Groningsekust kan nagedacht worden hoe we bestuurders en de mensen in het gebied in de discussie over de Groningse Waddenkust meenemen (bijvoorbeeld met kunst).

4. Deelnemers

Arne Roelvink	Waterschap Noorderzijlvest
Bianca de Vlieger	Wageningen Environmental Research
Brenda Walles	HZ University of applied sciences
Chiu Cheng	HZ University of applied sciences
Donald Marskamp	Studio Mars
Geert Bos	Akkerbouwer
Gert Noordhoff	Provincie Groningen
Gerard Kleinsmit	Gemeente Het Hoge Land
Harm Evert Waalkens	Stichting Landschap Oldambt
Henk van Norel	Waterschap Hunze en Aa
Herman Hegge	Vereniging van Oevereigenaren & gebruikers
Jan-Willem Nieuwenhuis	Waterschap Noorderzijlvest
Jeroen Veraart	Wageningen Environmental Research
Kees de Jong	Waterschap Noorderzijlvest
Leonardo Veen	Provincie Friesland
Lieke Jildou-de Jong	Landscape Collected
Maaïke Wagenaar	Provincie Friesland
Marc van Zanten	Provincie Groningen (Project Blauwe Stad)
Mariska Folkers	Provincie Groningen
Martine van Dijken	Prolander
Martine van Moûrik	Wageningen Environmental Research
Mathijs Niehaus	Provincie Groningen
Noortje Pellens	Wageningen Environmental Research
Trudy Oosterhuis	Beeldend kunstenaar

Wageningen University & Research
Postbus 47
6700 AB Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wur.nl

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.800 medewerkers (6.000 fte) en 12.900 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

Werken met
Waterland
schappen
